

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης

ΠΜΣ Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Σπουδές

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Τίτλος Εργασίας:

**Καταπολέμηση της τρομοκρατίας και ανθρώπινα δικαιώματα στην ΕΣΔΑ: μια
κριτική προσέγγιση**

Θεόφιλου Μ. Μελεγγίδη (Α.Μ. 161009)

Επιβλέπων Καθηγητής: Βαγγέλης Μάλλιος

ΑΘΗΝΑ

Σεπτέμβριος 2018

**Καταπολέμηση της τρομοκρατίας και ανθρώπινα δικαιώματα στην
ΕΣΔΑ: μια κριτική προσέγγιση.**

Ευχαριστίες

Θεωρώ υποχρέωσή μου, με την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας, να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή Βαγγέλη Μάλλιο για την πολύτιμη καθοδήγησή του ως προς την εκπόνηση της, καθώς επίσης και για το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια των μαθημάτων του αποτέλεσε τη «θρυαλλίδα» επικοινωνητικών συζητήσεων που λειτούργησαν ως εφαλτήριο ευαισθητοποίησης και κατανόησης του συστήματος προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Επιπρόσθετα, οφείλω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου, από τα βάθη της καρδιάς μου, στην σύζυγό μου Φωτεινή και στην κόρη μου Ιωάννα, για τον χρόνο που μου παραχώρησαν προκειμένου να περαιώσω τον κύκλο σπουδών του Μεταπτυχιακού Προγράμματος και να εκπονήσω την παρούσα διπλωματική εργασία, στερούμενες περισσότερες κοινές οικογενειακές στιγμές.

*Θεόφιλος Μελεγγίδης
Αθήνα, Σεπτέμβριος 2018*

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται μια κριτική προσέγγιση του τρόπου με τον οποίο η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου υπεισέρχεται σε περιστατικά καταπολέμησης της τρομοκρατίας. Ειδικότερα, εντοπίζονται οι παράγοντες που λαμβάνει υπόψη του το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου κατά την εξέταση υποθέσεων περιορισμού θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά τον αγώνα ενάντια στην τρομοκρατία, με σκοπό την εμβάθυνση σχετικά με το επίπεδο προστασίας των δικαιωμάτων στις περιπτώσεις αυτές και την ανάδειξη μιας άτυπης ιεράρχισής τους μέσα στο εν λόγω σύστημα προστασίας. Υλικό εξέτασης αντλείται από υποθέσεις του ΕΔΔΑ που αφορούν το δικαίωμα στη ζωή, την απαγόρευση των βασανιστηρίων, το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια, το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης και το δικαίωμα της ελευθερίας του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι.

Η σφοδρότητα του αγώνα κατά της τρομοκρατίας, δοκιμάζει την ισορροπία ανάμεσα στην Ασφάλεια και την Ελευθερία που αποτελούν βασικούς πυλώνες των Δημοκρατικών κοινωνιών. Το σύστημα προστασίας της ΕΣΔΑ, μέσα και από την προκύπτουσα νομολογία του ΕΔΔΑ, επιχειρεί να διασφαλίσει αυτή την ισορροπία λειτουργώντας αμερόληπτα και χωρίς προκαταλήψεις ακόμα και όταν αναμετράται με αντιτρομοκρατικές πολιτικές ή πρακτικές, σε περιοχές και εποχές όπου η τρομοκρατία μάστιζε. Το επίπεδο προστασίας φαίνεται να εντείνεται όταν τα δικαιώματα αφορούν την αξία της ζωής ή αγγίζουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, εισάγοντας περισσότερες δικλείδες προστασίας. Η καταπολέμηση της τρομοκρατίας και ανθρώπινα δικαιώματα συνυπάρχουν σε μία καλά εδραιωμένη Δημοκρατία.

Λέξεις Κλειδιά: *τρομοκρατία, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, άρθρο 2 ΕΣΔΑ, άρθρο 3 ΕΣΔΑ, άρθρο 5 ΕΣΔΑ, άρθρο 10 ΕΣΔΑ, άρθρο 11 ΕΣΔΑ*

Πίνακας περιεχομένων

Ευχαριστίες.....	2
Περίληψη.....	3
Συντομογραφίες.....	6
Εισαγωγή.....	7
1. Η καταπολέμησή του φαινομένου της τρομοκρατίας και η ανάγκη για σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων· η περίπτωση της ΕΣΔΑ	9
1.1 Οριοθέτηση του φαινομένου της τρομοκρατίας και αντιτρομοκρατικές πολιτικές.....	9
1.1.1 Το φαινόμενο της τρομοκρατίας.....	9
1.1.2 Η μέριμνα των Κρατών του Συμβουλίου της Ευρώπης για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας	12
1.2 Δόγμα Ασφάλειας ή Ελευθερίας; Ο Εξισορροπητικός ρόλος της ΕΣΔΑ για τα Κράτη του Συμβουλίου της Ευρώπης.....	13
2. Ο «έλεγχος» του ΕΔΔΑ σε περιπτώσεις «περιορισμού» των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατά την καταπολέμηση της τρομοκρατίας – Νομολογία κατ’ άρθρο της ΕΣΔΑ.....	17
2.1 Η περίπτωση του άρθρου 2: Το δικαίωμα στη ζωή.....	17
2.1.1 Υπόθεση <i>McCANN</i> και λοιποί κατά <i>Ηνωμένου Βασιλείου</i>	19
2.1.2 Υπόθεση <i>Kerimova</i> και άλλοι κατά <i>Ρωσίας</i>	21
2.1.3 Υπόθεση <i>Finogenov</i> και άλλοι κατά <i>Ρωσίας</i>	23
2.2 Η περίπτωση του άρθρου 3: Απαγόρευση Βασανιστηρίων.....	25
2.2.1 Υπόθεση <i>Chahal</i> κατά <i>Ηνωμένου Βασιλείου</i>	26
2.2.2 Υπόθεση <i>Saadi</i> κατά <i>Ιταλίας</i>	27
2.2.3 Υπόθεση <i>Ξηρός</i> κατά <i>Ελλάδας</i>	28
2.3 Η περίπτωση του άρθρου 5: Το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια.....	30
2.3.1 Υπόθεση <i>A.</i> και λοιποί κατά <i>Ηνωμένου Βασιλείου</i>	32
2.4 Η περίπτωση του άρθρου 10: Ελευθερία έκφρασης.....	33
2.4.1 Υπόθεση <i>Leroy</i> κατά <i>Γαλλίας</i>	34

2.5	Η περίπτωση του άρθρου 11: Ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι	36
2.5.1	<i>Υπόθεση Herri Batasuna και Batasuna κατά Ισπανίας</i>	37
3.	Συμπερασματικά: Τελικά υπάρχει σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατά την καταπολέμηση της τρομοκρατίας;.....	40
	Επίλογος	45
	Βιβλιογραφία	47

Συντομογραφίες

ΕΔΔΑ ή Δικαστήριο: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

ΕΕΔΑ: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

ΕΣΔΑ ή Σύμβαση: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Α-Π: Απόφαση Πλαίσιο

PLO: Palestinian Liberation Organisation

ETA: Euskadi Ta Askatasuna (στη Βασκική γλώσσα)

IRA: Irish Republican Army

Παρ.: Παράγραφος

Εισαγωγή

Η καταπολέμηση της τρομοκρατίας, ως μία σοβαρή μορφή εγκλήματος, αποτελούσε και συνεχίζει να αποτελεί πρωταρχική μέριμνα για τις δημοκρατικές κοινωνίες, έχοντας ως μέσο για την επίτευξή της, Νόμους και πολιτικές καταστολής. Οι αντιτρομοκρατικές πολιτικές ανάλογα με την περιοχή αλλά και την περίοδο εφαρμογής τους μπορεί να έχουν διαφορετικό προφίλ όσον αφορά την αυστηρότητα τους. Η δυσκολία ανεύρεσης μιας κοινής συνισταμένης για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας ήταν εμφανής αλλά και εύλογη για την Ευρωπαϊκή Ήπειρο, κυρίως λόγω των διαφορετικών εκφάνσεων της από το ένα κράτος στο άλλο, το οποίο έχει ως αποτέλεσμα την μεταβολή των προτεραιοτήτων ασφάλειας. Άλλα μαστίζονταν από πιο σοβαρές μορφές τρομοκρατίας που απειλούσαν ακόμα και την ενότητα του κράτους, όπως η Ισπανία και το Ηνωμένο Βασίλειο με τις πολυπληθείς τρομοκρατικές οργανώσεις αποσχιστικού χαρακτήρα, ενώ άλλες είχαν να αντιμετωπίσουν πιο περιορισμένης δυναμικής, ακροαριστερής κυρίως πολιτικής ιδεολογίας, τρομοκρατικές οργανώσεις, όπως η Ελλάδα, με την τρομοκρατική οργάνωση «17 Νοέμβρη».

Μετά τις επιθέσεις του Σεπτεμβρίου 2001 και την έξαρση του φαινομένου της διεθνούς τρομοκρατίας διαφάνηκε όσο ποτέ η ανάγκη δημιουργίας μιας βάσης συναντίληψης του φαινομένου τόσο σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, όσο και σε επίπεδο κρατών του Συμβουλίου της Ευρώπης με τη διαμόρφωση σχετικών κειμένων για την «τυποποίηση» της κρατικής δράσης.

Η «σπουδή» που επέδειξαν τα κράτη στην Ευρώπη για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας που πολλές φορές παρουσιαζόταν και ως κοινωνική επιταγή για τη διαφύλαξη της ασφάλειας, έφερε στο προσκήνιο ζητήματα παραβίασης δικαιωμάτων του ανθρώπου και ελευθεριών. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ως κείμενο για την «προάσπιση» των δικαιωμάτων και των ελευθεριών συμμετέχει σε αυτή την προσπάθεια ακύρωσης της αόρατης διελκυστίνδας μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας έτσι ώστε να μη διαρραγούν οι βάσεις της δημοκρατίας. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου είναι το όργανο του Συμβουλίου της Ευρώπης που ερμηνεύει τη Σύμβαση και δίνει τις απαντήσεις στα ζητήματα που ανακύπτουν. Το ΕΔΔΑ όπως είχε τονίσει ο νυν πρόεδρος του, Guido Raimondi, σε συνέντευξή που δημοσιεύθηκε τον Μάιο του 2017 στον ελληνικό ηλεκτρονικό τύπο: «...είναι υποχρεωμένο να παρέχει ισορροπημένες και λογικές απαντήσεις σε δύσκολα ερωτήματα, διατηρώντας τον σεβασμό

του σε διαχρονικές αξίες. Ειδικά σε ό,τι αφορά την τρομοκρατία, οφείλει να επιτύχει λεπτές ισορροπίες ανάμεσα στην υποχρέωση που απορρέει από το άρθρο 2 της Συνθήκης για το δικαίωμα στη ζωή και την ανάγκη να διατηρηθεί το γράμμα του νόμου, ως προς την ανίχνευση, την πρόληψη και την καταστολή της τρομοκρατίας.¹»

Στην παρούσα εργασία, μετά από μία γενική αναφορά στο φαινόμενο της τρομοκρατίας και των αντιτρομοκρατικών πολιτικών στην Ευρώπη, με επίκεντρο τα Κράτη του Συμβουλίου της Ευρώπης, η οποία πραγματοποιείται στο πρώτο μέρος, γίνεται μία επιλεκτική παράθεση υποθέσεων που εξετάστηκαν από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και σημειώνονται τα σημαντικότερα «στοιχεία» ελέγχου του οργάνου αυτού επί ισχυρισμών για παραβιάσεις κρατών κατά τον περιορισμό θεμελιωδών δικαιωμάτων, ενόσω εφαρμόζαν τις αντιτρομοκρατικές πολιτικές τους. Το δικαίωμα στη ζωή, η απαγόρευση των βασανιστηρίων, το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια, το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης και το δικαίωμα της ελευθερίας του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι τίθενται ως ζητήματα στις υποθέσεις που αναλύονται στο δεύτερο μέρος.

Στο τρίτο μέρος επιχειρείται η εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με την «αντίδραση» του ΕΔΔΑ, σε περιορισμούς δικαιωμάτων που έχουν λάβει χώρα κατά την αντιμετώπιση των περιστατικών τρομοκρατίας που αναλύονται προγενέστερα και τέλος στον επίλογο παρουσιάζεται μια γενικότερη παρατήρηση σχετικά με τα δικαιώματα στα οποία η προστασία παρουσιάζεται «ισχυρότερη», όπως αυτό προκύπτει από την ανάγνωση των αποφάσεων του Δικαστηρίου και με το πώς αντιμετωπίζει η ΕΣΔΑ το ζήτημα της τρομοκρατίας ως παράγοντα δικαιολόγησης περιορισμού δικαιωμάτων κατά τις αντιτρομοκρατικές πολιτικές.

¹ <http://www.tovima.gr/2017/05/27/society/eyrwpaiiko-dikastirio-dikaiwmatwn-toy-anthrwpoj-se-epifylakti-gia-tromokratia-kai-metanastes/>

1. Η καταπολέμησή του φαινομένου της τρομοκρατίας και η ανάγκη για σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων· η περίπτωση της ΕΣΔΑ

1.1 Οριοθέτηση του φαινομένου της τρομοκρατίας και αντιτρομοκρατικές πολιτικές

Θεωρείται ότι ο όρος τρομοκρατία χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην Γαλλική Επανάσταση, ενώ χρησιμοποιείται συστηματικά από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα ταυτόχρονα με τη Βιομηχανική Επανάσταση². Η διαδικασία ορισμού της τρομοκρατίας έχει διέλθει από διάφορα στάδια και έχει αναφερθεί ότι στην προσπάθεια ανάλυσης της έχουν χρησιμοποιηθεί κατά καιρούς διαφορετικές λέξεις από τους πολιτικούς επιστήμονες, όπως βία-δύναμη, πολιτική, φόβος-τρόμος, εκφοβισμός κ.α., χωρίς όμως να είναι δυνατό να εξαχθεί ένας περιεκτικός ορισμός που να τις καλύπτει όλες. Σε κλασικές θεωρίες περί της τρομοκρατίας, έχει παραλληλιστεί με τον πόλεμο ή ως υποκατάστατο πολεμικών πράξεων, αλλά επίσης έχει αναφερθεί ως ανταρτοπόλεμος, ως πολιτική βία αλλά και ως κρατική τρομοκρατία³. Η τρομοκρατία στο διάβα της ιστορίας έχει ασκηθεί από την πολιτική, επαναστατική, εθνικιστική, θρησκευτική και «κυρίαρχη» τάξη για την προώθηση των στόχων τους, εκφραζόμενη με βία κυρίως εναντίον αμάχων και απλών ανθρώπων⁴.

1.1.1 Το φαινόμενο της τρομοκρατίας

Από το σημείο ορισμού του φαινομένου της τρομοκρατίας εκκινεί και σε αυτό ακριβώς το σημείο ερείδεται η διαμόρφωση των αντιτρομοκρατικών μοντέλων. Η προσπάθεια ορισμού, διατύπωσης δηλαδή, μέσα στα όρια συγκεκριμένων γραμμών, του φαινομένου της τρομοκρατίας, αποτελεί ζητούμενο για τα κράτη, τα οποία στο σύνολό τους προσφεύγουν σε γενικές-ρευστές διατυπώσεις για να μπορούν να είναι εφαρμοστέες σε όλες τις πτυχές πολιτικής βίας. Ο όρος «πολιτική» δείχνει την τάση ένδυσης των παράνομων και εγκληματικών πράξεων με μία πολιτική διεκδίκηση ή έκφραση,

² Βλ. Μπόση, Μ. (1996). «Ελλάδα και Τρομοκρατία. Εθνικές και Διεθνείς Διαστάσεις», Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 21-23

³ Ibid, σελ. 31-39

⁴ Βλ. Abbasi, I., Khatwani, M., K. (2014). “An Overview of the Political Theories of Terrorism”, Journal of Humanities And Social Science, vol: 19, Issue: 8, Ver: v, σελ. 106

προκειμένου αυτές να χαρακτηρισθούν ως τρομοκρατία ή τρομοκρατικές ενέργειες και βέβαια αυτός ο τρόπος αντίληψης της τρομοκρατίας είναι που κατ' επέκταση έχει οδηγήσει στην ιστορία σε προσπάθειες ποινικοποίησης πολιτικού λόγου και περιστολής ελευθεριών⁵.

Από την άλλη πλευρά, έχει διατυπωθεί και η άποψη ότι η χρήση του όρου πολιτική βία ή ακόμα του όρου εξέγερση η οποία ως επί το πλείστον αναφέρεται από τους πολιτικούς επιστήμονες, αποτελεί απλουστευτική προσέγγιση και προτιμάται η αναφορά ότι η τρομοκρατία αποτελεί μιας μορφής πολιτικού αγώνα⁶.

Η εύρεση ενός οικουμενικού ορισμού για την τρομοκρατία είναι δύσκολη εργασία και πολύ εύστοχα έχει διατυπωθεί ότι η αδυναμία σύγκλισης προς ένα γενικό και αντικειμενικό ορισμό είναι υπαρκτή λόγω της διαφορετικής οπτικής που μπορεί να αντιμετωπίζεται η ίδια κατάσταση, ισχύει δηλαδή ότι: «Ο τρομοκράτης του ενός είναι ο αγωνιστής για την ελευθερία κάποιου άλλου»⁷. Σημαντικό παράδειγμα σε διεθνές επίπεδο σχετικά με την αμφισημία με την οποία αντιμετωπίζεται η οριοθέτηση της τρομοκρατίας αποτελεί η Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (PLO: Palestinian Liberation Organisation), την οποία μερίδα της διεθνούς κοινότητας αντιμετώπιζε ως τρομοκρατική οργάνωση που χρησιμοποιούσε αδικαιολόγητη βία για την επίτευξη μη αποδεκτών σκοπών, ενώ άλλα κράτη έβλεπαν την Οργάνωση ως τους νόμιμους εκπροσώπους ενός καταπιεσμένου λαού που χρησιμοποιούσε δικαιολογημένη βία για την επίτευξη δίκαιων στόχων⁸.

Στην Ευρώπη, αξιοσημείωτες περιπτώσεις τρομοκρατικής δράσης καταγράφονται σε πολλές χώρες, με ίσως πιο χαρακτηριστικές τις περιπτώσεις στη Βόρεια Ιρλανδία και την Ισπανία με τις τρομοκρατικές οργανώσεις IRA και ETA αντίστοιχα. Η τρομοκρατική οργάνωση IRA στην Βόρεια Ιρλανδία, αναζητούσε δικαιολογητική βάση για την πολιτική βία που ασκούσε, στο πλαίσιο δικαιολόγησης της δράσης της PLO, έχοντας ως

⁵ Βλ. Μανιτάκης, Α. Τάκης, Α. (2004). «Τρομοκρατία και Δικαιώματα. Από την Ασφάλεια του Κράτους στην Ανασφάλεια Δικαίου», Αθήνα: Σαββάλας, σελ. 160

⁶ Βλ. Özdamar, Ö. (2008). "Theorizing Terrorist Behavior: Major Approaches and Their Characteristics", *Defence Against Terrorism Review, Vol. 1, No. 2, σελ. 89-101*

⁷ Βλ. Ganor, B. (2002) *Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist another Man's Freedom Fighter?*, *Police Practice and Research*, 3:4, σελ. 287-304

⁸ Βλ. Wardlaw, G. (1989). "Political Terrorism. Theory, tactics, and counter measures", δεύτερη έκδοση, Cambridge University Press, σελ. 4-5

προμετωπίδα την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών όπως διατυπώνεται στα Διεθνή Κείμενα ανθρωπίνων δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών, επιχειρώντας έτσι να παρουσιάσει τη δράση του ως μία αντίστοιχη περίπτωση της PLO. Βέβαια, καμία τέτοια βάση δεν υπήρχε στην περίπτωση του IRA, καθώς κανένας πολίτης της Βορείου Ιρλανδίας δεν στερούνταν κανένα κοινωνικό και πολιτικό δικαίωμα. Αντίθετα, στο ίδιο πνεύμα δράσης με τον IRA, μπορεί να ειπωθεί ότι κινούνταν η Βάσκινη τρομοκρατική οργάνωση ETA της οποίας η δράση ως απώτερο σκοπό είχε την επιβολή της ανεξαρτησίας της χώρας των Βάσκων στην Ισπανική Κυβέρνηση με παράνομα μέσα⁹.

Ενώ τα προηγούμενα παραδείγματα αποτελούν «παραδοσιακής» μορφής εγχώρια τρομοκρατία για τα κράτη στην Ευρώπη, η πρωτεύουσα τρομοκρατική απειλή διαφοροποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό ως προς την προέλευσή της, μετά τις επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 στις Η.Π.Α., όπου το ενδιαφέρον των αντιτρομοκρατικών πολιτικών μετατοπίστηκε περισσότερο προς την διεθνή τζιχαντιστική τρομοκρατία, αναδεικνύοντας ως αδήριτη την ανάγκη οριοθέτησης μιας κοινά αποδεκτής προσέγγισης για το φαινόμενο.

Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ηπείρου, προσπάθεια οριοθέτησης της τρομοκρατίας γίνεται με την Απόφαση-Πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου το 2002, οπότε προσδιορίζεται μια κοινή αφετηρία στην ανάγνωση του φαινομένου της τρομοκρατίας και τη θέσπιση των ελάχιστων αποδεκτών ορίων στα αντιτρομοκρατικά μέτρα από τα κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μέσα από αυτή την απόφαση πλαίσιο αναδύεται η πραγματική στόχευση της αντιτρομοκρατικής νομοθεσίας η οποία είναι η προστασία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Πράγματι, η τρομοκρατία σύμφωνα με την Α-Π θέτει υπό απειλή την ενάσκηση θεμελιωδών δικαιωμάτων (όπως της ζωής) σε μια δημοκρατική κοινωνία και καμία ιδεολογία δεν μπορεί να αποτελέσει δικαιολογητική βάση για οποιαδήποτε τρομοκρατική πράξη¹⁰. Η Α-Π θέτει την τρομοκρατία σε ένα πλαίσιο παρανόμων πράξεων μέσα από τις οποίες σκοπός του τρομοκράτη ή των τρομοκρατών «είναι να εκφοβίσει σοβαρά ένα πληθυσμό ή να εξαναγκάσει αδικαιολόγητα τις δημόσιες αρχές ή ένα διεθνή οργανισμό να εκτελέσουν οποιαδήποτε πράξη ή να απόσχουν από την

⁹ Βλ. Macfarlane, L., (1992) Human rights and the fight against terrorism in Northern Ireland, *Terrorism and Political Violence*, 4:1, σελ. 90

¹⁰ Βλ. Μανιτάκης, Α. Τάκης, Α. (2004). «Τρομοκρατία και Δικαιώματα. Από την Ασφάλεια του Κράτους στην Ανασφάλεια Δικαίου», Αθήνα: Σαββάλας, σελ. 188-189

εκτέλεσή της ή να αποσταθεροποιήσει σοβαρά ή να καταστρέψει τις θεμελιώδεις πολιτικές, συνταγματικές, οικονομικές ή κοινωνικές δομές»¹¹. Η συγκεκριμένη Α-Π όπως θα φανεί παρακάτω αποτέλεσε τη βάση και για τα Κράτη του Συμβουλίου της Ευρώπης όσον αφορά την καταπολέμηση της τρομοκρατίας.

1.1.2 Η μέριμνα των Κρατών του Συμβουλίου της Ευρώπης για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας

Υποστηρίζεται ότι κανένα άλλο σημείο του πλανήτη δεν έχει βιώσει σε τέτοια έκταση την τρομοκρατία όσο τα κράτη της Ευρώπης. Το Ηνωμένο Βασίλειο, η Ισπανία, η Γερμανία, η Ιταλία, αλλά και οι Τουρκία και Ρωσία, ως Χώρες του Συμβουλίου της Ευρώπης έχουν αντιμετωπίσει μεγάλο αριθμό τρομοκρατικών περιστατικών. Τα τρομοκρατικά αυτά περιστατικά, συνδυαζόμενα και με την κρατικής προέλευσης τρομοκρατίας που βίωσε η Ευρωπαϊκή Ήπειρος κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα όπως ο Ναζισμός, ο Φασισμός και ο Σταλινισμός καταδεικνύουν τη συσσωρευθείσα εμπειρία σε αυτά τα φαινόμενα, που μετά τον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο λειτούργησε καταλυτικά για τη δημιουργία της ΕΣΔΑ και του συστήματος προστασίας της, αποτελώντας ένα επιπλέον όπλο στον αγώνα κατά της τρομοκρατίας¹².

Μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις του 2001 και στο επίπεδο των κρατών του Συμβουλίου της Ευρώπης έγινε μία προσπάθεια δημιουργίας κοινής αφετηρίας για το φαινόμενο της τρομοκρατίας. Έτσι, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι κατευθυντήριες γραμμές που υιοθετήθηκαν την 11-07-2002 από τη Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, όπου στο ίδιο πλαίσιο με την Α-Π της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αναφέρει ότι η τρομοκρατία αποτελεί απειλή για τη δημοκρατία, υπονομεύοντας την πολυπολιτισμική κοινωνία μας και δεν αποδέχεται καμία ιδεολογική δικαιολόγηση της, ακόμα και αν τα κίνητρα είναι η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων¹³.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης, το 2005 προχώρησε στη Σύμβαση σχετικά με τη λήψη μέτρων πρόληψης κατά της τρομοκρατίας. Η Σύμβαση, όπως αναφέρεται στο προοίμιο,

¹¹ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 22-06-2002, «ΑΠΟΦΑΣΗ-ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 13ης Ιουνίου 2002 για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας», Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

¹² Βλ. Hedigan, J., (2004), “The European Convention on Human Rights and Counter-Terrorism”, Fordham International Law Journal, Vol. 28, έκδοση 2, άρθρο 5, σελ 394-395

¹³ Βλ. Επιτροπή Υπουργών Συμβουλίου της Ευρώπης, (11-07-2002), Guidelines on human rights and the fight against terrorism, 804^η Συνάντηση

διαμορφώθηκε στη βάση αναγνώρισης ότι τα τρομοκρατικά αδικήματα, ανεξαρτήτως ιδεολογικού υποβάθρου, πρέπει να προλαμβάνονται ή να καταστέλλονται με ποινές που λαμβάνουν υπόψη τη σκληρή τους φύση, με σεβασμό όμως στους κανόνες δικαίου, στις δημοκρατικές αξίες, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις αξίες. Στο ίδιο σημείο δίνεται και το πλαίσιο των τρομοκρατικών πράξεων όπου προκύπτει σαφής ταύτιση με τον ορισμό της Α-Π. Στο κυρίο μέρος (άρθρα) της Σύμβασης τονίζεται ότι σκοπός της είναι η ενίσχυση των μελών για την αποτροπή της τρομοκρατίας και των συνεπειών της, καθώς επίσης και η λήψη των κατάλληλων μέτρων στην ίδια κατεύθυνση, παράλληλα όμως πρέπει να υπάρχει σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ενώ τα ληφθέντα μέτρα πρέπει να είναι τέτοια από τα συμβαλλόμενα κράτη, σεβόμενα μεταξύ άλλων και τα προβλεπόμενα στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου καθώς και λοιπές υποχρεώσεις που προκύπτουν από το διεθνές δίκαιο¹⁴. Σημειώνεται ότι η εν λόγω Σύμβαση επικαιροποιήθηκε με το συμπληρωματικό Πρωτόκολλο της 22-10-2015 κυρίως λόγω της ανάδυσης του φαινομένου των ξένων τρομοκρατών μαχητών και γενικότερα των ταξιδιών για τρομοκρατικούς σκοπούς, το οποίο παρουσίασε έξαρση λόγω της κρίσης στη Συρία¹⁵.

1.2 Δόγμα Ασφάλειας ή Ελευθερίας; Ο Εξισορροπητικός ρόλος της ΕΣΔΑ για τα Κράτη του Συμβουλίου της Ευρώπης

Έχει υποστηριχθεί ότι η ελευθερία είναι ένα επίπεδο πάνω από την ασφάλεια, εντούτοις, η έλευση των αντιτρομοκρατικών πολιτικών και νόμων θεωρείται ότι διαταράσσουν αυτή τη σειρά και επιβαλλόμενοι περιορίζουν πολύ σημαντικές ελευθερίες προς ικανοποίηση του δόγματος της ασφάλειας¹⁶. τέτοιες περιπτώσεις είναι παραδείγματος χάριν οι απελάσεις για λόγους εθνικής ασφάλειας, οι περιορισμοί της ελευθερίας υπόπτων για τρομοκρατία, οι παρακολουθήσεις τηλεφώνων υπόπτων για τρομοκρατία, η παρακολούθηση της αλληλογραφίας τους κτλ..

¹⁴ Βλ. Συμβούλιο της Ευρώπης, (16-05-2005), (CETS 196) Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism, Βαρσοβία

¹⁵ Βλ. Συμβούλιο της Ευρώπης, (22-10-2015), (CETS 217) Additional Protocol to the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism, Ρίγα

¹⁶ Βλ. Μανιτάκης, Α. Τάκης, Α. (2004). «Τρομοκρατία και Δικαιώματα. Από την Ασφάλεια του Κράτους στην Ανασφάλεια Δικαίου», Αθήνα: Σαββάλας, σελ. 170

Υπάρχουν χώρες που κατά τον αντιτρομοκρατικό αγώνα και στην κατεύθυνση διαφύλαξης της ασφάλειας, προκρίνουν ως λύση, ένα πλαίσιο αντιτρομοκρατικών κανόνων, που παρέχει δυνατότητα ευρείας ερμηνείας και υπαγωγής σε αυτό πλειάδας περιπτώσεων που κρίνονται ότι κινούνται στις παρυφές της τρομοκρατίας, μέσα από μία συλλογή στοιχείων χαμηλού επιπέδου – απλώς ύποπτοι τρομοκρατίας – μη έχοντας όμως ως στόχευση την περαιτέρω συλλογή αποδεικτικών στοιχείων. Τέτοιοι κανόνες ελέγχου εφαρμόστηκαν στο Ηνωμένο Βασίλειο κυρίως υπό την απειλή της τζιχαντιστικής τρομοκρατίας από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα. Θεωρείται ότι αυτή η προσέγγιση υπολείπεται σε αποτελέσματα ως μέτρο ασφαλείας, ενώ επίσης θέτει και σε σοβαρή διακινδύνευση θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, πλάθοντας και ενισχύοντας προκαταλήψεις σε βάρος των ελεγχόμενων ως υπόπτων τρομοκρατίας¹⁷.

Η ανάγκη να αναδειχθεί η κοινή πορεία των αντιτρομοκρατικών πολιτικών με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έχει απασχολήσει πολλούς διεθνείς οργανισμούς. Μεταξύ αυτών, αξίζει να αναφερθεί μία φράση που χρησιμοποιήθηκε στο ψήφισμα 60/288 της Γενικής Συνέλευσης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, σχετικά με την παγκόσμια αντιτρομοκρατική στρατηγική του οργανισμού, όπου αναφέρεται ότι: «...η προώθηση και προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων για όλους και οι κανόνες δικαίου είναι σημαντικοί για όλα τα στοιχεία της στρατηγικής, αναγνωρίζοντας ότι αποτελεσματικά αντιτρομοκρατικά μέτρα και προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν είναι αντιμαχόμενοι στόχοι, αλλά συμπληρωματικοί και αμοιβαία υποστηριζόμενοι...»¹⁸.

Εύλογα υποστηρίζεται ότι η τρομοκρατία στην κοινωνία θέτει σε διακινδύνευση τους πυλώνες της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου, όπου εδράζονται τα ανθρώπινα δικαιώματα. Οποιαδήποτε υπονόμευση επομένως των δύο αυτών πυλώνων έχει αντίκτυπο στα ανθρώπινα δικαιώματα. Έχει αναγνωρισθεί η αναγκαιότητα, στην κατεύθυνση καταπολέμησης της τρομοκρατίας, οι δημοκρατικές κοινωνίες να αντιδρούν αναλόγως και ο τομέας των δικαιωμάτων του ανθρώπου να εξυπηρετεί το σκοπό αυτό. Η αντίδραση πρέπει να μην στερείται αποτελεσματικότητας και δυναμικής, αλλά ταυτόχρονα πρέπει να

¹⁷Βλ. Fenwick, H., (2008) Proactive counter-terrorist strategies in conflict with human rights, *International Review of Law Computers & Technology*, 22:3, σελ. 267-268

¹⁸ Βλ. Γενική Συνέλευση, (20-09-2006), A/RES/60/288, *The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy*

είναι προσεχτική και ανάλογη, με την ισορροπία να καθίσταται απαραίτητη στην κοινωνία μας. Ο Wendell Phillips έχει πει ότι: «το τίμημα της ελευθερίας είναι η αέναη εγρήγορση»¹⁹. Η εγρήγορση κατευθύνεται τόσο εναντίον του εμφανούς εχθρού – εν προκειμένω της τρομοκρατίας – αλλά και εναντίον του κινδύνου που πηγάζει από το ενδεχόμενο ανατροπής της δημοκρατίας από το εσωτερικό της κοινωνίας που και αυτό βέβαια αποτελεί στόχο της τρομοκρατίας²⁰.

Από την εποχή λειτουργίας της, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου επιτείνει αυτή την εγρήγορση επιδρώντας στις φαινομενικά αντίρροπες δυνάμεις της ελευθερίας και της ασφάλειας. Υποστηρίζεται ότι η πρωτεύουσα θέση που έχει δοθεί στην ελευθερία από τις δυτικές δημοκρατίες και κυρίως μετά την θέσπιση της ΕΣΔΑ, έχει αλλοιώσει σε ένα βαθμό τις κατασταλτικές δυνατότητες των κρατών προσδίδοντας ένα περισσότερο φιλελεύθερο και ανθρωποκεντρικό μοντέλο καταστολής του εγκλήματος και οικοδομώντας έτσι ένα νέο ευρωπαϊκό νομικό πολιτισμό. Αυτό έχει επιτευχθεί μέσα από την εξέλιξη της νομολογίας του ΕΔΔΑ η οποία δίνει ζωή στο κείμενο της ΕΣΔΑ, επικαιροποιώντας το έως σήμερα και αναφορικά με την κατασταλτική πολιτική των κρατών, εξετάζοντας κάθε φορά την ισορροπία ανάμεσα στο επιβληθέν μέτρο και την διαφύλαξη των δικαιωμάτων και ελευθεριών του ανθρώπου²¹.

Σαφώς η διαμόρφωση της αντιτρομοκρατικής πολιτικής ενός κράτους εναπόκειται πρωτίστως στις δικές του προτεραιότητες και είναι απόρροια της δικής του πολιτικής. Όμως, όπως προαναφέρθηκε, για την επιβίωση των δημοκρατιών απαραίτητη είναι η διαφύλαξη των πυλώνων που την στηρίζουν και αυτό πάντοτε απαιτεί ένα αντικειμενικό παρατηρητή που θα οριοθετεί το επιτρεπτό πλαίσιο διαμόρφωσης αποφάσεων έτσι ώστε να μην οδηγούμαστε στον απολυταρχισμό. Θα φανεί και στην ανάλυση των υποθέσεων που γίνεται παρακάτω ότι από το ΕΔΔΑ, μέσω της ερμηνείας της ΕΣΔΑ επιτελείται αυτή η αναγκάια εξισσορόπηση των δυνάμεων της ασφάλειας και της ελευθερίας με κεντρικό

¹⁹ Βλ. Wendell Phillips, Speech Before the Massachusetts Antislavery Society (1852), in THE DICTIONARY OF QUOTATIONS (Bergen Evans ed., 1968), όπως αναφέρεται στο Hedigan, J., (2004), “The European Convention on Human Rights and Counter-Terrorism”, Fordham International Law Journal, Vol. 28, έκδοση 2, άρθρο 5, σελ. 404

²⁰ Βλ. Hedigan, J., (2004), “The European Convention on Human Rights and Counter-Terrorism”, Fordham International Law Journal, Vol. 28, έκδοση 2, άρθρο 5, σελ. 403-404

²¹ Βλ. Μανιτάκης, Α. Τάκης, Α. (2004). «Τρομοκρατία και Δικαιώματα. Από την Ασφάλεια του Κράτους στην Ανασφάλεια Δικαίου», Αθήνα: Σαββάλας, σελ. 23-25

γνώμονα την εμφάνιση της αρχής της αναλογικότητας των επιβαλλόμενων μέτρων για την επίτευξη του νόμιμου επιδιωκόμενου σκοπού. Τα κράτη του Συμβουλίου της Ευρώπης απολαμβάνουν το πλεονέκτημα να έχουν ένα μηχανισμό εγρήγορσης και ελέγχου των πράξεών που ενδεχομένως θίγουν θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, συμβάλλοντας έτσι στη διαφύλαξη των πυλώνων της δημοκρατίας τους και ανακόπτοντας τυχόν διολίσθηση προς καθεστωτικού τύπου πολιτικές.

2. Ο «έλεγχος» του ΕΔΔΑ σε περιπτώσεις «περιορισμού» των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατά την καταπολέμηση της τρομοκρατίας – Νομολογία κατ' άρθρο της ΕΣΔΑ.

2.1 Η περίπτωση του άρθρου 2: Το δικαίωμα στη ζωή

Μαζί με το άρθρο 3 θεωρούνται θεμελιώδη δικαιώματα καθώς αναφέρονται στη βασική αξία της ζωής και στις διατάξεις του περιλαμβάνονται μιά σειρά από υποχρεώσεις για τα συμβαλλόμενα κράτη της ΕΣΔΑ τόσο αρνητικού χαρακτήρα, όπου θεμελιώνεται η αποχή του κράτους από πράξεις για την προστασία του δικαιώματος στη ζωή, όσο και θετικού χαρακτήρα, το οποίο έχει προκύψει κυρίως από την «ακτιβιστικού τύπου» νομολογιακή εξέλιξη του ΕΔΔΑ και αναφέρεται σε όλες εκείνες τις ενέργειες που πρέπει να κάνει ένα συμβαλλόμενο κράτος για να προστατεύσει το δικαίωμα στη ζωή, όπως παραδείγματος χάριν συγκεκριμένες νομικές προβλέψεις, μέτρα πρόληψης, καθώς και οργάνωση επιχειρήσεων κρατικών μηχανισμών (όπως Αστυνομία) κατά την δράση τους για την προστασία της ανθρώπινης ζωής²².

Το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ που αναφέρεται στο δικαίωμα στη ζωή, αποτελείται από δύο παραγράφους, όπου στην πρώτη εισάγεται το δικαίωμα ενώ στην δεύτερη εισάγονται οι τρεις εξαιρέσεις κατά τις οποίες ο επερχόμενος θάνατος δεν θεωρείται παράνομος, περιγράφοντας καταστάσεις επιτρεπόμενης «χρήσης βίας» που μπορεί να οδηγήσουν σε στέρηση της ζωής. Στην παράγραφο αυτή στην αναγκαιότητα της χρήσης βίας εισάγεται ένας ακόμη περιορισμός με τη χρήση της λέξης «απολύτως», αυστηροποιώντας τον έλεγχο σε περιστατικά χρήσης βίας και αναδεικνύοντας βέβαια τη σημαντικότητα και τον θεμελιώδη χαρακτήρα της προστασίας του δικαιώματος της ζωής. Η θεμιτή επέμβαση του κράτους που προβλέπεται στις διατάξεις του συγκεκριμένου άρθρου εξετάζεται πολύ αυστηρότερα από τις αντίστοιχες που προβλέπονται στα άρθρα 8, 9, 10 και 11 της ΕΣΔΑ, όπου επίσης στις δεύτερες παραγράφους των εν λόγω άρθρων γίνεται αναφορά σε περιπτώσεις θεμιτών παρεμβάσεων. Γίνεται αναφορά ότι δεν πρόκειται απλώς για εφαρμογή της αναλογικότητας των μέτρων αλλά για αυστηρή εφαρμογή της, ενώ το κράτος κατά του οποίου στρέφεται η οποιαδήποτε προσφυγή έχει κατά το δικαστήριο και

²² Βλ. Σισιλιάνος, Λ-Α. (2017). «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο. Δικαιώματα-Παραδεκτό-Δίκαιη ικανοποίηση-Εκτέλεση», 2η έκδοση, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 68

το βάρος της απόδειξης του απολύτως αναγκαίου των μέτρων που έλαβε μέσα από ένα σύνολο διαθέσιμων επιλογών²³.

Πολύ εύστοχα η διάταξη του άρθρου 2 έχει διαχωριστεί από την «βιβλικής προέλευσης» απαγορευτική εντολή «ού φονεύσεις» δεδομένου ότι δεν έχει απόλυτο χαρακτήρα και υπό τις διατυπωμένες προϋποθέσεις μπορεί να θεωρείται θεμιτή η παραβίασή της. Όπως αναφέρθηκε και προγενέστερα οι διαφορών τύπου υποχρεώσεις που γεννούν οι διατάξεις του άρθρου 2 αφορούν την προστασία του ανθρώπου, τόσο από κρατικά όργανα όσο και από τρίτα κράτη ή από άλλα άτομα²⁴.

Ο σεβασμός του υπέρτατου αγαθού της ανθρώπινης ζωής ακόμα και σε περιπτώσεις καταπολέμησης περιστατικών τρομοκρατίας οφείλει να είναι αναμφισβήτητος από τα κράτη και η άποψη του ΕΔΔΑ επί παρόμοιων περιστατικών τονίζει ακριβώς αυτή την κατεύθυνση. Η αφαίρεση της ζωής ως πράξη πρέπει να υπόκειται σε αμερόληπτο και ανιδιοτελή έλεγχο ιδίως στις περιπτώσεις που «θύτης» είναι κρατική αρχή, επιφορτισμένη με την πάταξη της τρομοκρατίας εν προκειμένω, το οποίο διασφαλίζει την εμπράκτως υπεύθυνη στάση των αρχών και κατ' επέκταση την ομαλή λειτουργία δημοκρατικής κοινωνίας²⁵.

Ενδιαφέρον, όσον αφορά την εφαρμογή του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ, παρουσιάζουν υποθέσεις που απασχόλησαν το Στρασβούργο αναφορικά με περιστατικά καταπολέμησης τρομοκρατίας στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Τουρκίας όσο και στην περιοχή της Βορείου Ιρλανδίας τα οποία περιλήφθηκαν στο πλαίσιο καταπολέμησης της τρομοκρατίας. Στην Τουρκία ο μεγάλος αριθμός υποθέσεων που απασχόλησαν το ΕΔΔΑ αλλά και την ΕΕΔΑ αφορούσαν περιστατικά που συσχετίστηκαν από τις αρχές με τη δράση του PKK στα Νοτιοανατολικά της Χώρας και στην Βόρεια Ιρλανδία τη δράση της τρομοκρατικής οργάνωσης IRA. Στην εξέταση των περιστατικών που προαναφέρθηκαν, από τα όργανα του Στρασβούργου ετέθησαν πολύ σημαντικά ζητήματα, τα οποία ως κύριο σκοπό είχαν την αποστείρωση των περιστατικών από γενικεύσεις και την προσπάθεια

²³ Ibid, σελ. 81-82

²⁴ Βλ. Weekes, R. (2005) Focus on ECHR, Article 2, Judicial Review, 10:1, σελ. 19-26, DOI: 10.1080/10854681.2005.11426412

²⁵ Βλ. Χρυσανθάκης, Χ. (2007). «Μεταξύ ζωής και θανάτου. Το δικαίωμα στη ζωή υπό το φως της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, σελ. 50-51

εξαγωγής δικανικής κρίσης εξατομικευμένα, με βάση τα εκάστοτε πραγματικά περιστατικά. Αυτό θεωρώ ότι είναι και η κορωνίδα του συστήματος δικαιοσύνης για τη διαμόρφωση δίκαιης κρίσης. Ορισμένα από τα ζητήματα που εξετάζονταν είναι η περιοχή που λάμβαναν χώρα τα περιστατικά²⁶, η αποτελεσματικότητα των μέτρων που ελήφθησαν από τις αρχές και το κατά πόσον η ασκούμενη βία δεν ήταν δυσανάλογη με τις συνθήκες, καθώς επίσης και η τυχόν πρόκληση βλάβης σε άτομα που ουδεμία σχέση είχαν με το περιστατικό.

Από το ΕΔΔΑ κατά την εξέταση υποθέσεων που υπάγονταν στις διατάξεις του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ και αφορούσαν περιστατικά τρομοκρατίας, αναδείχθηκε και η ανάγκη για διενέργεια ενδεδειγμένων και αμερόληπτων ερευνών από τα εσωτερικά όργανα του εκάστοτε κράτους, δίνοντας σημασία στην διαφάνεια και την πλήρη ανάδυση όλων των διαθέσιμων στοιχείων. Σαφώς όταν τα στοιχεία αυτά δεν απουσιάζουν από ένα κράτος το καθιστούν κράτος δικαίου με πολίτες που ανακτούν την εμπιστοσύνη τους προς αυτό²⁷.

Παρακάτω παρατίθενται τρεις υποθέσεις που αφορούν δράση κρατικών οργάνων για καταπολέμηση τρομοκρατικών περιστατικών, οι οποίες εξετάστηκαν από το ΕΔΔΑ υπό το πρίσμα του άρθρου 2:

2.1.1 Υπόθεση McCANN και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου

Πρόκειται για υπόθεση θανάτωσης τριών τρομοκρατών του IRA (Ιρλανδικός Επαναστατικός Στρατός) από Αστυνομικούς. Ύστερα από πληροφορίες των αρχών της Μεγάλης Βρετανίας ότι ο IRA ετοίμαζε τρομοκρατικό στο Γιβραλτάρ, κλιμάκιο Βρετανών μετέβη στην περιοχή για να βοηθήσει την ισπανική Αστυνομία να συλλάβει τους τρομοκράτες. Οι πληροφορίες είχαν περιέλθει στις αρχές πριν την 4^η Μαρτίου 1988, ενώ

²⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση Kelly και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου, απόφαση της 04-05-2001, προσφυγή 30054/96, όπου σε μία καθημερινότητα δολοφονιών εξαιτίας της έξαρσης της τρομοκρατίας ένα αγόρι πυροβολήθηκε ως τρομοκράτης στην προσπάθειά του να οδηγήσει ένα κλεμμένο αυτοκίνητο, υπόθεση η οποία κρίθηκε ότι υπάγεται στις εξαιρέσεις της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 2 ΕΣΔΑ.

²⁷ Βλ. Χρυσανθάκης, Χ. (2007). «Μεταξύ ζωής και θανάτου. Το δικαίωμα στη ζωή υπό το φως της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, σελ. 52-56, Σισιλιάνος, Λ-Α. (2017). «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο. Δικαιώματα-Παραδεκτό-Δίκαιη ικανοποίηση-Εκτέλεση», 2η έκδοση, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 103-118, όπου γίνεται αναφορά στις διαδικαστικές υποχρεώσεις των συμβαλλόμενων κρατών με κύρια υποχρέωση τη διενέργεια έρευνας.

την ημέρα αυτή εντοπίστηκαν οι τρεις ύποπτοι στην Ισπανία. Επρόκειτο για δύο άνδρες και μία γυναίκα οι οποίοι ήταν ήδη γνωστοί στις αρχές για δραστηριότητα που σχετιζόταν με τρομοκρατικές πράξεις, όπως κατοχή εκρηκτικών και κατασκευή βομβών, ενώ σύμφωνα με πληροφορίες σχεδίαζαν να προκαλέσουν έκρηξη σε αυτοκίνητο με βόμβες σε χώρο όπου θα γινόταν αλλαγή φρουράς στρατιωτών, την 8^η Μαρτίου 1988. Σύμφωνα με τις εντολές, οι ύποπτοι έπρεπε να συλληφθούν με τη λιγότερη δυνατή χρήση βίας. Την 6^η Μαρτίου, οι ύποπτοι εντοπίστηκαν πλησίον ενός οχήματος και δημιουργήθηκε η εντύπωση στις αρχές ότι ετοίμαζαν τρομοκρατικό χτύπημα με αυτό το αυτοκίνητο, ύστερα βέβαια και από σχετική αξιολόγηση Βρετανών στρατιωτικών που το επιτηρούσαν. Κατά την αποχώρηση των υπόπτων από το αυτοκίνητο, Βρετανοί στρατιωτικοί, στον έλεγχο των οποίων είχε περάσει η υπόθεση, τους ακολούθησαν. Κατά τη διάρκεια της παρακολούθησης, οι Βρετανοί στρατιωτικοί, οι οποίοι είχαν σχετική εμπειρία από τέτοιου επιπέδου συλλήψεις, θεώρησαν κάποιες κινήσεις των υπόπτων ως απειλή για επίθεση σε βάρος τους και τους εξουδετέρωσαν πυροβολώντας τους. Κατόπιν, διαπιστώθηκε ότι οι ύποπτοι τη στιγμή που πυροβολήθηκαν δεν έφεραν όπλα ή πυροκροτητές. Βέβαια, εν συνεχεία, από επιπρόσθετα στοιχεία που βρέθηκαν, επιβεβαιώθηκαν οι πληροφορίες για τον σχεδιασμό του τρομοκρατικού χτυπήματος.

Την 27-09-1995, εξήχθη η απόφαση του δικαστηρίου για παραβίαση του άρθρου 2 της Σύμβασης. Στο σκεπτικό του ανέδειξε ότι οι εξαιρέσεις της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 2 δεν είναι από μόνες αρκετές για να μην υπάρξει παραβίαση του δικαιώματος στη ζωή, αλλά και σε περιπτώσεις όπως στην προκείμενη, όπου η βία μπορεί να θεωρηθεί επιτρεπτή, εξετάζεται κατά πόσο υφίσταται απόλυτη αναγκαιότητα χρήσης της, χωρίς να εξαιρείται και η αμέλεια ως παράμετρος εξέτασής της.

Επιπλέον, στην υπόθεση εγείρεται και το ζήτημα της αναλογικότητας της χρησιμοποιούμενης από τα κρατικά όργανα βίας, κατάλληλης για να ανακοπεί η επίθεση που θα λάμβανε χώρα από τους τρομοκράτες η οποία θα έθετε σε κίνδυνο τόσο τις ζωές των κρατικών οργάνων όσο και αθώων πολιτών. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η χρήση βίας από τα κρατικά όργανα δεν ήταν η απολύτως αναγκαία για να ανακοπεί η επίθεση, καθώς επρόκειτο για επιχείρηση η οποία θα μπορούσε να είχε εκτελεσθεί κατά τρόπο διαφορετικό χωρίς να είναι απαραίτητη η αφαίρεση της ζωής των τρομοκρατών²⁸. Δεν εξετάζει μόνο τις πράξεις των οργάνων αποκομμένες από το σύνολο των πραγματικών

²⁸ ΕΔΔΑ, McCann κατά Ηνωμένου Βασιλείου (Ευρεία Σύμβαση), παρ. 212

περιστατικών ενώ παράλληλα παρατηρεί και τον σχεδιασμό της επιχείρησης²⁹. Αναδεικνύεται επιπροσθέτως η ανάγκη, η δράση των κρατικών οργάνων να γίνεται με βάση διεθνώς αποδεκτούς κανόνες και πρότυπα έτσι ώστε να αποφεύγεται η ανεξέλεγκτη δράση³⁰. Στη σκέψη υπ' αριθ. 194 της υπόθεσης τονίζει ότι σε μια καλά ελεγχόμενη επιχείρηση περιορίζεται στο μικρότερο βαθμό η ανάγκη για χρήση βίας που μπορεί να επιφέρει το θάνατο.

Πολύ σημαντικό σημείο το οποίο αναδεικνύει την υπεροχή της ανθρώπινης ζωής είναι το ζήτημα της εκπαίδευσης των σωμάτων ασφαλείας που είναι επιφορτισμένα με τη καταπολέμηση του εγκλήματος και εν προκειμένω της τρομοκρατίας, τα μέλη των οποίων πρέπει να καθίστανται ικανά να κρίνουν την κατά περίπτωση απολύτως αναγκαία χρήση βίας, πέρα ακόμα και από κανονισμούς, έχοντας ως πρώτο μέλημα την διαφύλαξη της ανθρώπινης ζωής, γεγονός το οποίο δεν ίσχυε στην συγκεκριμένη περίπτωση κατά την κρίση του Δικαστηρίου, καθώς οι στρατιωτικοί είχαν λάβει εντολή για να σκοτώσουν³¹.

Όπως αναφέρθηκε και προγενέστερα, κατά την προστασία του δικαιώματος στη ζωή εγείρονται και ζητήματα ουσιαστικών υποχρεώσεων των συμβαλλόμενων κρατών, όπως παραδείγματος χάριν δυνατότητας εισαγωγής της υπόθεσης σε ποινική δίκη για διερεύνηση. Εντούτοις, στην προκείμενη υπόθεση το ΕΔΔΑ, ενέταξε το δικαίωμα πρόσβασης στο Δικαστήριο για τα θύματα, στις διατάξεις του άρθρου 6 και 13 της ΕΣΔΑ και όχι στο απορρέον από το άρθρο 2 δικαίωμα, μην εξετάζοντας ζήτημα υποχρέωσης του καθ' ου κράτους και χωρίς να υπεισέλθει σε ζητήματα αρμοδιότητας³². Πάντως, δεν αμέλησε να αναφερθεί στη διαδικαστική υποχρέωση διενέργειας αποτελεσματικής έρευνας κατά την ερμηνεία του άρθρου 2 από τις κρατικές αρχές³³.

2.1.2 Υπόθεση Kerimova και άλλοι κατά Ρωσίας

Η υπόθεση αυτή όπως και η υπόθεση Khamzayev κ.α. κατά Ρωσίας αφορούν αεροπορικές επιθέσεις που έλαβαν χώρα την 2^η και 19^η Οκτωβρίου του 1999, στην πόλη Urus-Martan της Τσετσενίας, για τον αφοπλισμό και την διάλυση ένοπλων ομάδων που

²⁹ Ibid, παρ. 150

³⁰ Βλ. Σισιλιάνος, Λ-Α. (2017). «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο. Δικαιώματα-Παραδεκτό-Δίκαιη ικανοποίηση-Εκτέλεση», 2η έκδοση, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 99

³¹ Βλ. ΕΔΔΑ, McCann κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου (Ευρεία Σύμβαση), παρ. 211-214

³² Ibid, παρ. 160

³³ Ibid, παρ. 161

μεταξύ άλλων στρέφονταν κατά της κρατικής ασφάλειας και απειλούσαν τις ζωές, τις ελευθερίες και τα δικαιώματα των πολιτών στην Τσετσενία και τον βόρειο Καύκασο. Σύμφωνα με την Κυβέρνηση της Ρωσίας, από τα μέσα Οκτωβρίου 1999 ισλαμιστές εξτρεμιστές είχαν καταλάβει την πόλη Urus-Martan και εξαιτίας της βίας που ασκούσαν, είχε εκτοπισθεί μεγάλη μερίδα των μόνιμων κατοίκων της πόλης. Στο πλαίσιο της αντιτρομοκρατικής επιχείρησης που είχε εξαπολυθεί από τις Ρωσικές αρχές σκοτώθηκαν αθώοι πολίτες και καταστράφηκαν κατοικίες. Η εξέταση της υπόθεσης από το Δικαστήριο έγινε κατόπιν προσφυγών από 19 Ρώσους που κατοικούσαν στην προαναφερόμενη πόλη οι οποίοι ανέφεραν ότι συνεπεία των βομβαρδισμών, μέλη της οικογένειάς τους πέθαναν, οι ζωές τους τέθηκαν σε κίνδυνο, ενώ και οικίες τους και οι περιουσίες τους καταστράφηκαν, επικαλούμενοι τα άρθρα 2 και 8 της Σύμβασης, καθώς επίσης και το άρθρο 1 του πρώτου πρόσθετου Πρωτοκόλλου.

Υπό το πρίσμα του άρθρου 2 εξετάστηκε τόσο το ζήτημα της προστασίας του δικαιώματος στη ζωή, δηλαδή εάν χρησιμοποιήθηκε η απολύτως αναγκαία βία, όσο και το ζήτημα της επάρκειας της πραγματοποιηθείσας έρευνας από τις αρχές της Ρωσίας, διαπιστώνοντας και για τα δύο ότι υπήρξε περιορισμός του δικαιώματος, ασύμβατος με την Σύμβαση.

Το ΕΔΔΑ τονίζει ότι για την προστασία του δικαιώματος της ζωής, οι εξαιρέσεις της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 2 πρέπει να εξετάζονται με το κριτήριο της «απόλυτης αναγκαιότητας», δηλαδή με περισσότερη αυστηρότητα απ' ότι στις περιπτώσεις των εξαιρέσεων που είναι απλώς «αναγκαίες σε μια δημοκρατική κοινωνία» και εισάγονται στα άρθρα 8 έως 11 της ΕΣΔΑ³⁴. Εν συνεχεία, προκειμένου για την αντιμετώπιση επικίνδυνων τρομοκρατών όπως εν προκειμένω, δεν θεωρεί εκ προοιμίου ασύμβατη με το άρθρο 2 παρ. 2 την πραγματοποίηση ακόμα και αεροπορικών επιθέσεων σε κατοικημένες περιοχές, αρκεί η χρήση των όπλων να είναι σε τέτοιο βαθμό που συνάδει σε αρχή δημοκρατικού κράτους³⁵. Το Δικαστήριο αναφέρει ότι σε τέτοιου είδους καταστάσεις η «υποχρέωση προστασίας του δικαιώματος στη ζωή πρέπει να μεταφράζεται με τέτοιο τρόπο ώστε να μην δημιουργεί ένα υπερβολικό βάρος στις αρχές».

Εντούτοις, έκρινε ότι δεν καταβλήθηκε ο απαραίτητος βαθμός προσοχής στην προετοιμασία των επιχειρήσεων, για να αποφευχθούν ή να μειωθεί στο ελάχιστο ο

³⁴ Βλ. ΕΔΔΑ, Kerimova κ.α. κατά Ρωσίας, παρ. 238

³⁵ Ibid, παρ. 241-248 & 253, 254 & 257

κίνδυνος για απώλεια ζωής, τόσο για τα άτομα σε βάρος των οποίων κατευθύνονταν τα μέτρα όσο και για τους πολίτες³⁶. Το Δικαστήριο δείχνει με αυτό τον τρόπο ότι το δικαίωμα στη ζωή αφορά στον ίδιο βαθμό τόσο απλούς, αθώους πολίτες όσο και επικίνδυνους τρομοκράτες.

Τελικά, αφού αναφέρθηκε στα χαρακτηριστικά των βομβών και όπλων που χρησιμοποιήθηκαν, θεώρησε ότι με τη χρήση τους ασκήθηκε βία, αδιάκριτη και δυσανάλογη, σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό.

2.1.3 Υπόθεση *Finogenov* και άλλοι κατά *Ρωσίας*

Η υπόθεση αφορά την κατάληψη του θεάτρου “Dubrovka” στη Μόσχα από Τσετσένους αυτονομιστές, η οποία διήρκησε τρεις μέρες, τον Οκτώβριο του 2002, όπου κατά την επιχείρηση για την εξουδετέρωσή τους και την εν συνεχεία απελευθέρωση των ομήρων, οι κρατικές αρχές έκαναν χρήση βίας αφού είχαν διοχετεύσει και ναρκωτικό αέριο. Κατά την επιχείρηση, οι τρομοκράτες έχοντας απωλέσει τις αισθήσεις τους από τη χρήση του αερίου εξουδετερώθηκαν ή συνελήφθησαν, ο μεγαλύτερος αριθμός των ομήρων απελευθερώθηκε, εντούτοις συνεπεία του αερίου αρκετοί (πλέον των 100) όμηροι απεβίωσαν ενώ πολλοί υπέφεραν στη συνέχει της ζωής τους από σοβαρά αναπνευστικά προβλήματα.

Η υπόθεση έφθασε στο ΕΔΔΑ από ομήρους που επιβίωσαν, αλλά και συγγενείς ομήρων οι οποίοι δεν επέζησαν από την επιχείρηση. Κατά την εκτίμησή του το Δικαστήριο ανέφερε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 2 από την επιλογή των αρχών να χρησιμοποιήσουν βία ή ακόμα και το αέριο. Στην απόφασή του το Δικαστήριο αποφάσισε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 2 αναφορικά με τη χρήση της βίας στην επέμβαση δεδομένου ότι επρόκειτο για αποφασισμένους τρομοκράτες, δημιουργώντας σοβαρό κίνδυνο για την απώλεια πολλών ζωών, όπου η χρήση βίας ήταν το «λιγότερο κακό» μέτρο μπορούσε να ληφθεί³⁷. Επιπλέον, έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 2 σχετικά με τη χρήση αερίου από τις αρχές. Το ζήτημα της αδιάκριτης χρήσης του ναρκωτικού αερίου μεταξύ ομήρων και τρομοκρατών θεωρήθηκε ανυπόστατο από το Δικαστήριο στην υπόθεση, καθόσον η απόφαση περί της χρήσης του δεν είχε ως απώτερο σκοπό την αφαίρεση ανθρωπίνων ζωών και κρίθηκε ότι δεν υπήρξε παραβίαση της αρχής

³⁶ Ibid, παρ. 248

³⁷ ΕΔΔΑ, *Finogenov* κ.α. κ. Ρωσίας, παρ. 226

της αναλογικότητας λόγω των θανάτων ομήρων που προκλήθηκαν, καθώς η χρήση του αερίου ελαχιστοποιούσε το ενδεχόμενο να πυροδοτηθούν οι εκρηκτικοί μηχανισμοί που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο των τρομοκρατών³⁸.

Από την άλλη πλευρά, κρίθηκε ότι κατά την εκτέλεση της επιχείρησης δεν υφίστατο ο απαραίτητος συντονισμός μεταξύ των εμπλεκόμενων υπηρεσιών κυρίως όσον αφορά το ζήτημα της παροχής βοήθειας στους ομήρους και απομάκρυνσής τους από το θέατρο, λόγοι για τους οποίους κρίθηκε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ³⁹.

Ένα σημείο που αξίζει να αναφερθεί, είναι ότι το ΕΔΔΑ έκρινε πως υπήρξε παραβίαση του δικαιώματος στη ζωή και επιδίκασε σχετική αποζημίωση και στους επιζήσαντες της Αστυνομικής επιχείρησης στο θέατρο “Dubronka”, αναγνωρίζοντας με αυτό τον τρόπο ότι ο θάνατος δεν είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την παραβίαση του δικαιώματος στη ζωή, νομολογιακή αρχή που ήρθε στο φως και σε άλλες υποθέσεις⁴⁰.

Έτερο ζήτημα το οποίο ανέκυψε από τη συγκεκριμένη υπόθεση είναι ότι στο πλαίσιο της βίας που αναφέρεται στην παράγραφο 2 του εν λόγω άρθρου μπορεί να περιληφθεί όχι μόνο η χρήση αντικειμένων αστυνομικών οργάνων που εκ κατασκευής είναι πρόσφορα να προκαλέσουν το θάνατο, αλλά και ουσίες (όπως το ναρκωτικό αέριο που χρησιμοποιήθηκε) οι οποίες παρόλο που δεν είναι εξαρχής προορισμένες για να σκοτώνουν, υπό συγκεκριμένες συνθήκες μπορεί να επιφέρουν το θάνατο⁴¹.

Όσον αφορά τη βία, στην υπόθεση αυτή τίθενται και άλλες παράμετροι οι οποίες σχετίζονται με την αντικειμενική αδυναμία του Δικαστηρίου να υπεισέλθει σε ζητήματα όπως τις δυνατότητες ελέγχου της κατάστασης με δεδομένη την πίεση χρόνου που υπήρχε⁴². Το Δικαστήριο διαφοροποιείται σαφώς και λαμβάνει υπόψη του, όπως διαφαίνεται μέσα από την νομολογία του, τις πραγματικές συνθήκες υπό τις οποίες έπρεπε να δράσουν οι υπάλληλοι του κράτους και τις συνθήκες υπό τις οποίες εξετάζονται εκ των υστέρων οι υποθέσεις, κάνοντας αναφορά στην «ειλικρινή πεποίθηση», δηλαδή στη

³⁸ Ibid, παρ. 232-236

³⁹ Ibid, παρ. 266 & 298

⁴⁰ Βλ. Σισιλιάνος, Λ-Α. (2017). «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο. Δικαιώματα-Παραδεκτό-Δίκαιη ικανοποίηση-Εκτέλεση», 2η έκδοση, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 76, ΕΔΔΑ, Iliya Petrov κ. Βουλγαρίας, 24.4.2012, παρ. 54

⁴¹ ΕΔΔΑ, Finogenov κ.α. κ. Ρωσίας, παρ. 198 & 203

⁴² Ibid, παρ.211

δυνατότητα που δινόταν για την επιλογή του προσφορότερου μέσου αντιμετώπισης μιας κατάστασης επί τη βάση του συνδυασμού πραγματικών γεγονότων και πίεσης χρόνου⁴³.

Τέλος, το Δικαστήριο εξετάζοντας τις θετικές υποχρεώσεις που απορρέουν από το κράτος για την προστασία του δικαιώματος της ζωής δεν εξέτασε αυστηρά το ζήτημα της μη νομικής πρόβλεψης για τη χρήση της μεθόδου που ακολουθήθηκε για την καταπολέμηση της κρίσης, θεωρώντας την ως μια εξαιρετική περίπτωση και ως τέτοια δεν δημιουργεί υποχρέωση στο κράτος να την είχε προβλέψει⁴⁴.

2.2 Η περίπτωση του άρθρου 3: Απαγόρευση Βασανιστηρίων

Πρόκειται για άρθρο που έχει τη λογική της απόλυτης απαγόρευσης, χωρίς εξαιρέσεις, αναδεικνύοντας έτσι την απαγόρευση των βασανιστηρίων σε θεμελιώδες δικαίωμα για μία δημοκρατική κοινωνία. Το συγκεκριμένο άρθρο της Σύμβασης δεν προσφέρει διαφορετική επιλογή ούτε και σε έκτακτες περιπτώσεις, π.χ. πολέμου ή σε περιπτώσεις καταπολέμησης οργανωμένου εγκληματος και τρομοκρατίας και λειτουργεί ανεξάρτητα από την κοινωνική απαξία της πράξεως που μπορεί να οδήγησε ένα άτομο σε θέση που θα μπορούσε να υποστεί βασανιστήρια⁴⁵. Από την ερμηνεία του άρθρου πηγάζουν δύο υποχρεώσεις για τα κρατικά όργανα. Η πρώτη αφορά την υποχρέωση αποχής τους από την υποβολή ατόμων που βρίσκονται στην δικαιοδοσία τους σε βασανιστήρια και κακομεταχείριση και η δεύτερη αφορά την λήψη όλων των μέτρων που απαιτούνται έτσι ώστε οποιοδήποτε άτομο βρίσκεται στην επικράτειά του να μην κινδυνεύει να υποστεί βασανιστήρια.

Γενικά, μία πράξη μπορεί να υπαχθεί στις πράξεις του άρθρου 3 όταν υπερβαίνει ένα «βαθμό σοβαρότητας» το οποίο όπως προσδιορίστηκε από τη νομολογία του Δικαστηρίου κρίνεται με βάση τα κατά υπόθεση πραγματικά περιστατικά και συγκεκριμένα το είδος και τη χρονική διάρκεια της πράξης, οι συνέπειες που αυτή επέφερε στην ψυχική και σωματική υγεία του θύματος και σε ορισμένες περιστάσεις εξαρτάται και από την ηλικία, το φύλο και την υγεία του θύματος. Σημειώνεται ότι το Δικαστήριο δείχνει περισσότερη αυστηρότητα για περιστατικά που θύματα ανήκουν σε ευάλωτες ομάδες,

⁴³ Βλ. Σισιλιάνος, Λ-Α. (2017). «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο. Δικαιώματα-Παραδεκτό-Δίκαιη ικανοποίηση-Εκτέλεση», 2η έκδοση, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 82

⁴⁴ ΕΔΔΑ, Finogenov κ.α. κ. Ρωσίας, παρ. 228-230

⁴⁵ Βλ. Σισιλιάνος, Λ-Α. (2017). «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο. Δικαιώματα-Παραδεκτό-Δίκαιη ικανοποίηση-Εκτέλεση», 2η έκδοση, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 121

όπως επί παραδείγματι άτομα που βρίσκονται υπό κράτηση⁴⁶. Από την ερμηνεία του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ προκύπτουν τέσσερις διαφορετικές παράνομες συμπεριφορές: η κακή μεταχείριση, η εξευτελιστική μεταχείριση, η απάνθρωπη μεταχείριση και τα βασανιστήρια.

Παρακάτω αναλύονται τρεις υποθέσεις που αφορούν παραβιάσεις του άρθρου 3 σε περιστατικά τρομοκρατίας:

2.2.1 Υπόθεση *Chahal* κατά *Ηνωμένου Βασιλείου*

Ο *Chahal* με την οικογένειά του ζούσε στο Ηνωμένο Βασίλειο. Σε ένα ταξίδι του στην Ινδία είχε ασπαστεί την ιδεολογία των αποσχιστών Σιχ συμμετέχοντας μάλιστα στην οργάνωση αγώνων αυτονομίας μιας περιοχής στην περιοχή Παντζάμπ της Ινδίας, πράξεις για τις οποίες συνελήφθη και βασανίστηκε για ένα χρονικό διάστημα. Εν συνεχεία επέστρεψε στο Ηνωμένο Βασίλειο όπου αποτέλεσε ηγετικό μέλος της κοινότητας Σιχ. Κατηγορήθηκε για εμπλοκή σε συνωμοσία με σκοπό τη δολοφονία του Ινδού Πρωθυπουργού κατά την επίσκεψή του στο Ηνωμένο Βασίλειο αλλά και με σκοπό τη δολοφονία ήπιων Σιχ. Ύστερα και από μια σειρά γεγονότων, η παρουσία του *Chahal* στο Ηνωμένο Βασίλειο θεωρήθηκε ότι δεν ευνοούσε το δημόσιο συμφέρον για λόγους εθνικής ασφάλειας και άλλους λόγους πολιτικής φύσης σχετιζόμενους με τον αγώνα κατά της διεθνούς τρομοκρατίας, που μάλιστα δικαιολογούσαν την απέλασή του⁴⁷.

Η υπόθεση έφτασε στο ΕΔΔΑ το έτος 1995, με τους ισχυρισμούς του προσφεύγοντος *Chahal* ότι οποιαδήποτε απέλασή του στην Ινδία θα σηματοδοτούσε πραγματικό κίνδυνο για κακομεταχείριση του αποτελώντας παραβίαση του δικαιώματος που αντλείται από το άρθρο 3 της Σύμβασης.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το σημείο στο οποίο αφού αναδεικνύεται η θεμελιώδης αξία του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ σε μία δημοκρατική κοινωνία, αναφέρεται η απαγόρευση προς τα κράτη της Σύμβασης να προχωρούν στην απέλαση ή την έκδοση αλλοδαπών σε κράτη όπου η προστασία τους από τις εκεί Αρχές δεν είναι διασφαλισμένη, με την

⁴⁶Βλ. Μαγγανάς, Α., Χρυσανθάκης, Χ., Βανδώρος, Δ., Καρατζάς, Λ., (2011), Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία και Ερμηνευτικά Σχόλια, 3^η έκδοση, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 39-40

⁴⁷ ΕΔΔΑ, *Chahal* κ. Ηνωμένου Βασιλείου, παρ. 25

απαγόρευση αυτή να είναι απόλυτη⁴⁸. Με άλλα λόγια το Δικαστήριο κάνει αναφορά στη συγκεκριμένη υπόθεση για προστασία του θύματος έναντι δυνητικών απειλών για το δικαίωμα του άρθρου 3, απειλών οι οποίες μπορεί να υφίστανται όχι μόνο σε τρίτο κράτος όπως στην προκείμενη υπόθεση όπου για τον υπό απέλαση αλλοδαπό τρομοκράτη επίκειται μεταφορά στην Ινδία, αλλά στο πλαίσιο της απαγόρευσης μπορεί να ενταχθεί και κράτος-συμβαλλόμενο στη Σύμβαση⁴⁹.

Όπως και σε άλλες περιπτώσεις απελάσεων αλλά και σε περιπτώσεις έκδοσης και επαναπροώθησης, που εξετάστηκαν από το Δικαστήριο υπό το πρίσμα του άρθρου 3 της Σύμβασης, γίνεται αναφορά στις διπλωματικές εγγυήσεις που λαμβάνει το καθ' ου κράτος από το κράτος υποδοχής, περί του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου, που αντλούνται από τα σχετικά διεθνή κείμενα. Το Ηνωμένο Βασίλειο είχε λάβει σχετικές διπλωματικές εγγυήσεις από το κράτος της Ινδίας, οι οποίες όμως δεν κρίθηκαν επαρκείς από το Δικαστήριο έτσι ώστε να επιτραπεί η απέλαση του προσφύγοντος στην Ινδία και αυτό λόγω των συνεχιζόμενων επί έτη διαπιστωμένων παραβάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου από τις δυνάμεις ασφαλείας στην περιοχή Παντζάμπ⁵⁰. Επομένως, το Δικαστήριο, κατά τη διαμόρφωση της κρίσης του μπορεί να λάβει υπόψη του όχι μόνο επικρατούσες συνθήκες κατά την περίοδο που εξετάζεται η υπόθεση αλλά και συνθήκες που επικρατούν ιστορικά⁵¹.

2.2.2 Υπόθεση Saadi κατά Ιταλίας

Στο ίδιο πνεύμα με την προαναφερόμενη κινείται και η απόφαση της προκείμενης υπόθεσης που αφορούσε την περίπτωση καταδίκης του προσφύγοντος από τις αρχές της Ιταλίας και της Τηνυσίας για εμπλοκή του σε διεθνή τρομοκρατία, ενώ οποιαδήποτε επιβολή απέλασης του στην Τυνησία σχετιζόταν με σοβαρό κίνδυνο κακομεταχείρισης από τις εκεί αρχές, καθώς σύμφωνα και με τους ισχυρισμούς του εκεί εκκρεμούσε καταδίκη του σε 20 χρόνια φυλακή η οποία είχε διαμορφωθεί ερρήμην του.

⁴⁸ Ibid, παρ. 78-82

⁴⁹ Όπως έχει συμβεί σε περιπτώσεις απελάσεων που αφορούσαν ως χώρα υποδοχής τη Ρωσία, βλ. ΕΔΔΑ, Chamaïen κ.ά. κ. Γεωργίας και Ρωσίας, 12.04.2005, ΕΔΔΑ, M.G. κ. Βουλγαρίας, 25.03.2014, ΕΔΔΑ, R.K. κ. Γαλλίας, 09.07.2015

⁵⁰ ΕΔΔΑ, Chahal κ. Ηνωμένου Βασιλείου, παρ. 105

⁵¹ Ibid, παρ. 86

Παρόλο που η πάγια νομολογία του Δικαστηρίου αναγνωρίζει το δικαίωμα των κρατών να ελέγχουν την παραμονή αλλοδαπών στην επικράτειά τους, ταυτόχρονα, υποχρεώνει στη μη πραγματοποίηση απέλασης όταν με τις υπάρχουσες συνθήκες του κράτους υποδοχής υπάρχουν σαφείς ενδείξεις ότι ο αλλοδαπός μπορεί να υποστεί την παράνομη συμπεριφορά που προβλέπεται από το άρθρο 3⁵². Στο σκεπτικό του Δικαστηρίου γίνεται αναφορά στην απόλυτη απαγόρευση της απέλασης ή έκδοσης, αξίωμα το οποίο δεν μπορεί να παρακαμφθεί ούτε και στην εποχή που εξετάζεται η υπόθεση –μετά τις επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001-, που η απειλή της τρομοκρατίας είναι αδιαμφισβήτητη για την κοινωνία⁵³.

Όπως και στην περίπτωση της υπόθεσης «Chahal κατά Ηνωμένου Βασιλείου» έτσι και στη συγκεκριμένη, το Δικαστήριο υπεισήλθε στο ζήτημα των διπλωματικών εγγυήσεων από το κράτος της Τυνησίας στο κράτος της Ιταλίας. Ανέφερε ότι παρόλο που ζητήθηκαν, αυτές δεν παρασχέθηκαν, ενώ επιπρόσθετα οι εσωτερικοί νόμοι και η πρόσβαση στις διεθνείς συνθήκες δεν είναι επαρκείς για να διασφαλίσουν το σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου και προστασία ενάντια στον κίνδυνο για κακομεταχείριση, καθώς όπως αναφέρει το Δικαστήριο αυτό επιβεβαιώνεται και από αξιόπιστες πηγές πληροφόρησής του. Το Δικαστήριο προχωρώντας λίγο παρακάτω αναφέρει ότι ακόμα και να είχαν ληφθεί σχετικές διπλωματικές εγγυήσεις από την Τυνησία, αυτές δεν θα έπρεπε να είχαν γίνει δεκτές ακρίτως, αλλά θα έπρεπε να είχαν εξετασθεί υπό το πρίσμα των καταστάσεων που επικρατούν στο κράτος υποδοχής. Με βάση τα δεδομένα, το Δικαστήριο έκρινε ότι απόφαση απέλασης θα αποτελούσε παραβίαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ⁵⁴.

2.2.3 Υπόθεση Ξηρός κατά Ελλάδας

Η συγκεκριμένη υπόθεση αφορά την προσφυγή του καταδικασμένου για συμμετοχή στην τρομοκρατική οργάνωση «17 Νοέμβρη», Ξηρού Σάββα, λόγω των συνθηκών κράτησής του στις Φυλακές Κορυδαλλού, δεδομένου ότι είχε σοβαρά οφθαλμολογικά προβλήματα συνεπεία εκρήξεως που έγινε το βράδυ της σύλληψής του, 29η Ιουνίου 2002, κατά την προετοιμασία βομβιστικής επίθεσης στην περιοχή του Πειραιά.

⁵² ΕΔΔΑ, Saadi κ. Ιταλίας, παρ. 124-125

⁵³ Ibid, παρ. 137-139

⁵⁴ Ibid, παρ. 147-149

Εισαγωγικά, αξίζει να σημειωθεί ότι μία από τις γενικές υποχρεώσεις του κράτους που αντλείται από την νομολογιακή ερμηνεία του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ είναι η μέριμνα για τους κρατούμενους έτσι ώστε να μην υποβάλλονται σε συνθήκες κράτησης που υποτιμούν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και υπονομεύουν την ψυχική και σωματική τους υγεία⁵⁵. Από αυτό βεβαίως, τουλάχιστον όσον αφορά τα κράτη του Συμβουλίου της Ευρώπης, δεν εξαιρούνται οι τρομοκράτες κρατούμενοι, οι οποίοι πρέπει να τυγχάνουν μεταχείρισης με «σεβασμό της αξιοπρέπειας που είναι συνυφασμένη με τον άνθρωπο»⁵⁶.

Το Δικαστήριο στην περίπτωση του Ξηρού αποφάσισε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ για εξευτελιστική μεταχείριση του, λόγω της κακής ποιότητας ιατρικής περίθαλψης που του παρασχέθηκε. Αρχικά, στο σκεπτικό του αναφέρθηκε στην προκύπτουσα από τη νομολογία, τριπλή υποχρέωση του Κράτους σχετικά με το καθήκον περίθαλψης του ασθενούς κατά την κράτησή του, «που επιβάλλει στο Κράτος τις ιδιαίτερες υποχρεώσεις: α) να μεριμνά ώστε ο κρατούμενος να είναι ικανός να εκτίσει την ποινή του, β) να του παρέχει την αναγκαία ιατρική περίθαλψη και γ) να προσαρμόζει, ενδεχομένως, τις γενικές συνθήκες κράτησης στην ιδιαίτερη κατάσταση της υγείας του». Σε αυτό το πλαίσιο, το Δικαστήριο τεκμηρίωσε την παραβίαση του δικαιώματος του άρθρου 3 με αναφορά στις διαπιστώσεις θεραπόντων ιατρών σχετικά με την επιδείνωση της κατάστασης του και αναφορά στις εκθέσεις που υποδείκνυαν την ανάγκη για συστηματική νοσηλεία του. Επίσης, θεώρησε αμφίβολη την δυνατότητα αντιμετώπισης έκτακτου περιστατικού από το υπάρχον ιατρικό προσωπικό των Φυλακών Κορυδαλλού⁵⁷. Σημειώνεται ότι το ΕΔΔΑ προκειμένου να υπαγάγει την υπόθεση στις προστατευτικές διατάξεις του άρθρου 3, δεν εξετάζει μόνο το ζήτημα της επιδείνωσης της υγείας του κρατούμενου, αλλά αναζητά τυχόν αιτιώδη συνάφεια με την ιατρική περίθαλψη που του παρασχέθηκε⁵⁸. Περαιτέρω, αξίζει να αναφερθεί ότι το Δικαστήριο σημείωσε τη δυνατότητα λήψης μέτρων «ανθρωπιστικής φύσεως», όπως αποφυλάκισης, όταν «η

⁵⁵ Βλ. Μαγγανάς, Α., Χρυσανθάκης, Χ., Βανδώρος, Δ., Καρατζάς, Λ., (2011), Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία και Ερμηνευτικά Σχόλια, 3^η έκδοση, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 42

⁵⁶ Βλ. Επιτροπή Υπουργών Συμβουλίου της Ευρώπης, (11-07-2002), Guidelines on human rights and the fight against terrorism, 804^η Συνάντηση, σελ. 10

⁵⁷ Βλ. ΕΔΔΑ, Ξηρός κατά Ελλάδας, 09-09-2010, παρ. 84-90

⁵⁸ Βλ. Σισιλιάνος, Λ-Α. (2017). «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο. Δικαιώματα-Παραδεκτό-Δίκαιη ικανοποίηση-Εκτέλεση», 2η έκδοση, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 138

κατάσταση της υγείας του ασθενούς είναι απολύτως ασύμβατη με την κράτησή του», χωρίς βέβαια εκ προοιμίου να υποχρεώνει το κράτος σε τέτοια ενέργεια για λόγους υγείας⁵⁹. Παρόλο που κρίθηκε ότι η κατάσταση του Ξηρού δεν υπαγόταν σε εκείνες τις εξαιρετικές περιπτώσεις που να υπαγορεύουν την υφ' όρων απόλυσή του⁶⁰, το γεγονός ότι εισάγεται ως ενδεχόμενο το ζήτημα της αποφυλάκισης, δείχνει μέχρι πιο σημείο μπορεί να φτάσει ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο πλαίσιο του άρθρου 3, ακόμα και όταν πρόκειται για ένα επικίνδυνο τρομοκράτη, όπως τον Ξηρό Σάββα, ο οποίος είχε καταδικασθεί για τη συμμετοχή του σε πλήθος τρομοκρατικών ενεργειών, μεταξύ των οποίων και σε εκ προθέσεως ανθρωποκτονίες⁶¹.

2.3 Η περίπτωση του άρθρου 5: Το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια

Το δικαίωμα που πραγματεύεται το άρθρο 5 της ΕΣΔΑ έχει διττό χαρακτήρα, καθώς από τη μία είναι το δικαίωμα στη ελευθερία του ατόμου και από την άλλη το δικαίωμα στην ασφάλεια του προσώπου. Περιορισμός του «βασικού» δικαιώματος που περιγράφεται στην παράγραφο 1 του συγκεκριμένου άρθρου δύναται να επέλθει μόνο εφόσον υπάγεται σε κάποια από τις περιοριστικώς αναφερόμενες εξαιρέσεις της παραγράφου. Δικαιώματα εισάγονται και στις άλλες παραγράφους του εν λόγω άρθρου, με το μεγαλύτερο πλήθος των υποθέσεων, όσον αφορά την αντιτρομοκρατική δράση των Κρατών να υπάγεται στην παράγραφο 3 που λειτουργεί συνδυαστικά με την παράγραφο 1γ του ίδιου άρθρου.

Σε υποθέσεις του το Δικαστήριο έχει επανειλημμένως αναφερθεί σε ζητήματα μυστικών κρατήσεων και παραδόσεων υπόπτων για τρομοκρατία τα οποία συνιστούν παραβιάσεις των δικαιωμάτων που προβλέπονται στο άρθρο 5⁶².

⁵⁹ ΕΔΔΑ, Ξηρός κατά Ελλάδας, 09-09-2010, παρ. 74

⁶⁰ Ibid, παρ. 78-81

⁶¹ Το ότι η «φύση του εγκλήματος για το οποίο ο προσφεύγων έχει καταδικαστεί είναι αλυσιτελής για την εξέταση της προσφυγής υπό το πρίσμα του άρθρου 3» είχε τονισθεί και σε υπόθεση έτερου μέλους της τ.ο. «17 Νοέμβρη», του Παύλου Σερίφη, κατά την οποία η Ελλάδα καταδικάστηκε για παραβίαση του άρθρου 3 εξαιτίας των κακών συνθηκών κράτησης στις φυλακές Κορυδαλλού, μη λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη τα προβλήματα υγείας του. Βλ. ΕΔΔΑ, Σερίφης κατά Ελλάδας, 02.11.2006, παρ. 31 & 36

⁶² Βλ. Σισιλιάνος, Λ-Α. (2017). «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο. Δικαιώματα-Παραδεκτό-Δίκαιη ικανοποίηση-Εκτέλεση», 2η έκδοση, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 167-168

Από τη νομολογία του ΕΔΔΑ προκύπτει η θετική υποχρέωση των κρατών για προστασία της ελευθερίας του ατόμου και διεξαγωγής ενδεδειγμένης έρευνας σε περίπτωση που ανακύψει ζήτημα εξαφάνισής του μετά από σύλληψη. Επίσης, γεννάται υποχρέωση το άτομο να είναι πλήρως ενημερωμένο περί ενδεχόμενης πρόθεσης στέρησης της ελευθερίας του έτσι ώστε να έχει τη δυνατότητα να εξαντλήσει όλα τα διαθέσιμα μέσα για να διατηρήσει την ελευθερία του⁶³. Βασική προϋπόθεση για να υφίσταται παραβίαση δικαιώματος του άρθρου 5 είναι να αποδεικνύεται η στέρηση της ελευθερίας και όχι ο περιορισμός αυτής, πράγμα δυσδιάκριτο και ασαφές, το οποίο προσδιορίζεται κυρίως από την ένταση και το βαθμό της πράξης κάθε φορά⁶⁴.

Σημαντικό στοιχείο που θα υπαγορεύσει τυχόν παραβίαση του δικαιώματος της παραγράφου 1 του άρθρου 5 είναι η απαγόρευση αυθαίρετης στέρησης ελευθερίας ενός προσώπου, ανεξαρτήτως από το ενδεχόμενο να είναι νόμιμη σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο ενός Κράτους. Η αναλογικότητα του μέσου που χρησιμοποιείται – εν προκειμένω της κράτησης του ατόμου – και του επιδιωκόμενου σκοπού αποτελεί κριτήριο για τον καθορισμό της ύπαρξης αυθαιρεσίας σε μία περίπτωση στέρησης της ελευθερίας, η οποία πρέπει να επιλέγεται πάντα ως το ύστατο μέτρο για την επίτευξη του αποτελέσματος και να παρουσιάζει μια αντιστοιχία λόγου κράτησης και χώρου-συνθηκών που αυτή λαμβάνει χώρα⁶⁵.

Οι υποθέσεις που σχετίζονται με αντιτρομοκρατική δράση και έχουν εξετασθεί από το ΕΔΔΑ στο πλαίσιο των δικαιωμάτων που αντλούνται από το άρθρο 5 της ΕΣΔΑ, μεταξύ άλλων, εξέτασαν το ζήτημα στέρησης ελευθερίας για ύπαρξη εύλογης υπόνοιας διάπραξης αδικήματος ή εξαιτίας λογικών δεδομένων για αποτροπή από τη διάπραξη αδικήματος, όπου από τη νομολογία έχει προκύψει ότι δεν συνάδει με τη Σύμβαση οποιαδήποτε κράτηση ατόμου χωρίς να υπάρχει τουλάχιστον πρόθεση για την εν συνεχεία απόδοση κατηγοριών⁶⁶. Επιπρόσθετα, έχει απασχολήσει το ζήτημα της επ' αόριστον κράτησης αλλοδαπών λόγω υποψιών για συμμετοχή σε τρομοκρατική δράση⁶⁷, το

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid, σελ. 168-171

⁶⁵ Ibid, σελ. 176-177

⁶⁶ Βλ. ΕΔΔΑ, Fox, Campbell και Hartley κ. Ηνωμένου Βασιλείου, 30.08.1990, όπου τα στοιχεία που εδόθησαν από τις αρχές του Ηνωμένου Βασιλείου δεν κρίθηκαν εύλογα για να υποστηρίξουν τον ισχυρισμό ότι ο συλληφθείς ήταν ύποπτος τρομοκρατίας.

⁶⁷ Βλ. ΕΔΔΑ, Α. κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου, (Ευρεία Σύνθεση), 19.02.2009

δικαίωμα της άμεσης προσαγωγής της υπόθεσης ενώπιον δικαστού ή άλλου λειτουργού που είναι εξουσιοδοτημένος από το νόμο να ασκεί δικαστική εξουσία⁶⁸ καθώς και το δικαίωμα της άμεσης εκδίκασης της υπόθεσης εντός λογικής προθεσμίας⁶⁹.

Κατωτέρω παρατίθεται υπόθεση κατά την οποία επήλθε περιορισμός δικαιώματος που αντλείται από το άρθρο 5 της ΕΣΔΑ:

2.3.1 Υπόθεση A. και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου

Αφορά την προσφυγή 11 ατόμων για την επ' αόριστον κράτησή τους σε φυλακές υψίστης ασφαλείας από τις αρχές του Ηνωμένου Βασιλείου η οποία βασιζόταν σε εσωτερική αντιτρομοκρατική νομοθεσία που επέτρεπε την κράτηση αλλοδαπών λόγω υποψιών για συμμετοχή σε τρομοκρατική δράση. Η νομοθεσία είχε τεθεί σε εφαρμογή μετά τις επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 στις Η.Π.Α., λόγω της απειλής από τη διεθνή τρομοκρατία και κυρίως την προερχόμενη από την τρομοκρατική οργάνωση Αλ Κάιντα, ενώ τα ληφθέντα από το Ηνωμένο Βασίλειο μέτρα δικαιολογήθηκαν από την Κυβέρνηση στο πλαίσιο του άρθρου 15 της Σύμβασης (παρέκκλιση σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης) με το αιτιολογικό της από κοινού με τις Η.Π.Α. συμμετοχής στις επιχειρήσεις στο Αφγανιστάν που καθιστούσαν την χώρα υποψήφια να δεχθεί τρομοκρατική επίθεση.

Η συγκεκριμένη νομοθεσία εφαρμόστηκε σε βάρος των 11 προσώπων οι οποίοι ήταν διαφόρων εθνοτήτων. Οι δύο από αυτούς είχαν επιλέξει την οικειοθελή αποχώρηση από τη Χώρα, ενώ οι υπόλοιποι κρατήθηκαν για όσο διάστημα διαρκούσε η διαδικασία απέλασής τους. Τα πρόσωπα αφού εξάντλησαν τα εσωτερικά ένδικα μέσα σχετικά με τη νομιμότητα της κράτησής τους, προσέφυγαν στο ΕΔΔΑ (υπ' αριθ. 3455/02 προσφυγή) για παραβίαση των δικαιωμάτων που αντλούνται από τα άρθρα 3, 5, 6 & 14 της Σύμβασης.

Το Δικαστήριο έχει αναφερθεί στο ότι το άρθρο 5 της Σύμβασης αναγνωρίζει το σημαντικό δικαίωμα ελευθερίας του ανθρώπου και έχει εφαρμογή σε οποιοδήποτε πρόσωπο, χωρίς διαχωρισμούς⁷⁰, άρα δεν εξαιρούνται οι ύποπτοι για τρομοκρατική δράση. Στη συγκεκριμένη απόφασή του ανέφερε πως για τους 9 από τους 11 προσφεύγοντες

⁶⁸ Βλ. ΕΔΔΑ, Brogan κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου (Ολομέλεια), 29.11.1988

⁶⁹ Βλ. ΕΔΔΑ, Chraidí κ. Γερμανίας, 26.10.2006

⁷⁰ Βλ. Μαγγανάς, Α., Χρυσανθάκης, Χ., Βανδώρος, Δ., Καρατζάς, Λ., (2011), Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία και Ερμηνευτικά Σχόλια, 3^η έκδοση, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 94

υπήρξε παραβίαση της πρώτης παραγράφου του άρθρου 5 της Σύμβασης, καθώς δεν συνελήφθησαν με σκοπό να απελαθούν και ότι τα έκτακτα μέτρα (νομοθεσία) που επέτρεπαν την παράταση της κράτησής τους διαχώριζαν αδικαιολόγητα τους ημεδαπούς από τους αλλοδαπούς. Το Δικαστήριο αναφέρει ότι για να ήταν επιτρεπτή η κράτηση σύμφωνα με την περίπτωση (στ) της πρώτης παραγράφου του άρθρου 5, θα έπρεπε οι διαδικασίες απέλασης ή έκδοσης να εξελίσσονται, καθώς επίσης να πληρούνται και άλλες προϋποθέσεις προκειμένου να μην χαρακτηριστεί αυθαίρετη, όπως η επιβολή της με καλή πίστη, η σύνδεση της κράτησης με τον επικαλούμενο λόγο, ύπαρξη κατάλληλου χώρου και συνθηκών κράτησης, με διάρκεια όχι πέραν του απαιτούμενου χρονικού διαστήματος για να επιτευχθεί ο επιδιωκόμενος σκοπός⁷¹.

Επίσης, στη συγκεκριμένη περίπτωση το δικαστήριο εντόπισε για τέσσερις από τους προσφεύγοντες, παραβίαση του δικαιώματος της παραγράφου 4 σχετικά με τη δικαστική εξέταση του νομίμου της σύλληψης, καθώς δεν τους δόθηκε η δυνατότητα να αμφισβητήσουν τους ισχυρισμούς εναντίον τους. Ειδικότερα, το δικαστήριο αναφέρθηκε στη σημαντικότητα αποκάλυψης όσον το δυνατόν περισσότερων πληροφοριακών και αποδεικτικών στοιχείων, χωρίς να προέκυπτε διακινδύνευση για την εθνική ασφάλεια ή την ασφάλεια άλλων, ενώ σε περίπτωση που δεν υπήρχε η δυνατότητα αποκάλυψης αυτών των στοιχείων να δημιουργούνταν τέτοια αντιστάθμιση έτσι ώστε να δινόταν η δυνατότητα να αντικρούσει τους σε βάρος ισχυρισμούς ο κάθε προσφεύγων⁷². Τέλος, το δικαστήριο αποφάσισε ότι υπήρξε παραβίαση του δικαιώματος της παραγράφου 5 για όλους, εκτός από δύο προσφεύγοντες σχετικά με έλλειψη του δικαιώματος για επανόρθωση από τις παραβιάσεις⁷³.

2.4 Η περίπτωση του άρθρου 10: Ελευθερία έκφρασης

Το άρθρο 10 της Σύμβασης το οποίο προστατεύει το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης του ατόμου αποτελεί μία από τις κορωνίδες της Δημοκρατίας και προσφέρει σημαντική ώθηση στη διαδικασία ολοκλήρωσης του ατόμου μέσα από τη δυνατότητα που προσφέρεται για διατύπωση της άποψης του στο δημόσιο διάλογο. Όπως στα περισσότερα

⁷¹ Βλ. ΕΔΔΑ, Α. κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου, (Ευρεία Σύνθεση), 19.02.2009, παρ. 164

⁷² Ibid, παρ. 218

⁷³ Ibid, παρ. 229, όπου αναφέρει ότι η παραβίαση των δικαιωμάτων των παραγράφων 1 και 4 δεν δίνει δυνατότητα διεκδίκησης επανόρθωσης στα εθνικά δικαστήρια τα οποία περιορίζονται στη έκδοση δήλωσης περί μη συμμόρφωσης.

άρθρα της ΕΣΔΑ έτσι και στο συγκεκριμένο, σκοπός είναι η προστασία του ατόμου από τις αυθαιρεσίες της κρατικής εξουσίας αλλά εμπεριέχει και θετικές υποχρεώσεις επέμβασης του κράτους σε περιπτώσεις καταπάτησης του δικαιώματος από ιδιώτες. Βέβαια υποστηρίζεται ότι το επίπεδο προστασίας που μπορεί να απολαμβάνει το πρόσωπο, φυσικό ή νομικό, ως φορέας του δικαιώματος αυτού ποικίλλει αναλόγως του υποκειμένου ή των καταστάσεων που επικρατούν κατά την άσκηση του δικαιώματος⁷⁴.

Στην πρώτη παράγραφο του συγκεκριμένου άρθρου εισάγεται το δικαίωμα, ενώ στη δεύτερη οι δυνατοί περιορισμοί του σε μία δημοκρατική κοινωνία, όπως και στις περιπτώσεις των άρθρων 8, 9 και 11 της Σύμβασης. Όσον αφορά το ζήτημα του περιορισμού του δικαιώματος της ελευθερίας της έκφρασης από τις κρατικές αρχές, αυτό μπορεί μεταξύ άλλων να γίνει στο πλαίσιο προστασίας της εθνικής ασφάλειας, αλλά και στο πλαίσιο διατήρησης της τάξης και αποτροπής από τη διάπραξη εγκλημάτων, όπως παραδείγματος χάριν συμβαίνει στην περίπτωση παρέμβασης του κράτους για προστασία από την απειλή της τρομοκρατίας. Οι παρεμβάσεις του κράτους επιχειρείται να δικαιολογηθούν με την επίκληση του άρθρου 17 της Σύμβασης σχετικά με απαγόρευση κατάχρησης δικαιώματος⁷⁵. Τη συγκεκριμένη τακτική παρατηρείται ότι ακολούθησαν και οι Γαλλικές Αρχές για να δικαιολογήσουν την παρέμβαση και το περιορισμό του δικαιώματος στην υπόθεση Leroy κατά Γαλλίας που αναλύεται παρακάτω.

Υποστηρίζεται επιπλέον ότι το ΕΔΔΑ κατά την εξέταση υποθέσεων που αφορούν περιορισμό δικαιώματος για τρομοκρατικές πράξεις εισέρχεται στην ουσία της εξέτασης της υπόθεσης όπως αυτή διαμορφώθηκε από το εθνικό δικαστήριο προκειμένου να διαμορφώσει δικανική κρίση⁷⁶.

2.4.1 Υπόθεση Leroy κατά Γαλλίας

Πρόκειται για υπόθεση η απόφαση της οποίας ελήφθη την 02-10-2008 και αφορούσε την προσφυγή ενός Γάλλου δημιουργού καρτούν, του Denis Leroy, λόγω της

⁷⁴ Βλ. Σισιλιάνος, Λ-Α. (2017). «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο. Δικαιώματα-Παραδεκτό-Δίκαιη ικανοποίηση-Εκτέλεση», 2η έκδοση, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 475 & 493

⁷⁵ Ibid, σελ. 504

⁷⁶ Βλ. ΕΔΔΑ, Yalcinkaya κ.ά. κ. Τουρκίας, 01.10.2013, παρ. 35-37, όπως αναφέρεται σε: Σισιλιάνος, Λ-Α. (2017). «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο. Δικαιώματα-Παραδεκτό-Δίκαιη ικανοποίηση-Εκτέλεση», 2η έκδοση, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 504

καταδίκης του για εμπλοκή του σε πράξη αποδοχής της τρομοκρατίας, επ' αφορμή ενός σκίτσου του που δημοσιεύθηκε την 13-09-2001 σε Βάσκινη εφημερίδα εβδομαδιαίας κυκλοφορίας σατιρίζοντας τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001. Συγκεκριμένα, το σκίτσο αναπαριστούσε τις επιθέσεις φέροντας ως υπότιτλο κείμενο που αποτελούσε παραποίηση μιας διαφήμισης γνωστού προϊόντος και που ανέφερε: "We have all dreamt of it... Hamas did it".

Ο Leroy ως απάντηση σε μηνύματα που τον κατέκριναν ανέφερε πως σκοπός του ήταν να καταδείξει την πτώση των συμβόλων των Η.Π.Α. και να εκφράσει τον αντι-αμερικανισμό του, μέσα από μια σατιρική φωτογραφία που αποτελούσε πολιτική και ακτιβιστική έκφραση και απεικόνιζε την πτώση του Αμερικανικού ιμπεριαλισμού.

Ο Εισαγγελέας στην Γαλλία επικαλούμενος σχετική γαλλική νομοθεσία που ποινικοποιούσε την υποκίνηση σε τρομοκρατικές πράξεις και την εξύμνηση της τρομοκρατίας, εκκίνησε διαδικασίες σε βάρος του δημιουργού καρτούν και του εκδότη της εφημερίδας. Τελικά, τόσο ο εκδότης όσο και ο Leroy καταδικάστηκαν από τα εσωτερικά δικαστήρια της Γαλλίας, ο πρώτος για εξύμνηση τρομοκρατίας και ο δεύτερος για συνέργεια στην πράξη αυτή και υποχρεώθηκαν να πληρώσουν πρόστιμο 1.500€ έκαστος, να καταδικάσουν δημόσια την πράξη τους μέσω της εφημερίδας που είχε εκδώσει το σκίτσο, αλλά και σε άλλες δύο εφημερίδες και να πληρώσουν για όλες τις διαδικασίες.

Ο Leroy προσέφυγε στο ΕΔΔΑ για παραβίαση του άρθρου 10 της Σύμβασης, αναφέροντας ότι τα γαλλικά δικαστήρια απέρριψαν τους ισχυρισμούς ότι η πρόθεσή του ήταν πολιτική και ακτιβιστική και η δημοσίευσή του ήταν έκφραση των αντιαμερικανικών του απόψεων.

Το δικαστήριο στο σκεπτικό του θεώρησε ότι η καταδίκη του Leroy όντως αποτελούσε κάποια παρέμβαση στο δικαίωμα της έκφρασης ενώ αρνήθηκε να υπαγάγει την υπόθεση στο άρθρο 17 της Σύμβασης (απαγόρευση κατάχρησης δικαιώματος), εν αντιθέσει με τους ισχυρισμούς της Γαλλικής Κυβέρνησης που ανέφεραν ότι η πράξη αυτή της εξύμνησης τρομοκρατίας πρέπει να θεωρηθεί ότι καταστρέφει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που προστατεύονται από την Σύμβαση που εν προκειμένω είναι το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης. Το Δικαστήριο τόνισε ότι το μήνυμα καταστροφής του ιμπεριαλισμού των Η.Π.Α. δεν αποτελούσε άρνηση θεμελιωδών αξιών της Σύμβασης, σε αντίθεση με την υποκίνηση στο ρατσισμό, τον αντισιμιτισμό, τον ιστορικό αναθεωρητισμό του Ολοκαυτώματος και την Ισλαμοφοβία: επομένως δεν το ενέταξε σε κάποιας μορφής

ρητορικής μίσους. Ως εκ των ανωτέρω, το καρτούν μπορούσε να υπαχθεί στην προστασία του άρθρου 10 της Σύμβασης. Το μόνο που απέμενε να διευκρινιστεί είναι το εάν η παρέμβαση του Γαλλικού Κράτους με την επίκληση του σχετικού Γαλλικού Νόμου και λαμβάνοντας υπόψη ότι αφορά τον ευαίσθητο τομέα της τρομοκρατίας, μπορούσε να θεωρηθεί δικαιολογημένη σε μια δημοκρατική κοινωνία με υπαγωγή στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 10 της Σύμβασης.

Το ΕΔΔΑ εξέτασε τις περιστάσεις που ίσχυαν κατά την έκδοση του αμφισβητούμενου καρτούν, υποστηρίζοντας επιπλέον ότι όχι μόνο ασκούσε κριτική στον αμερικανικό ιμπεριαλισμό αλλά εξυμνούσε την βίαιη καταστροφή του. Το σκεπτικό αυτό βασίστηκε σύμφωνα με το Δικαστήριο στον υπότιτλο που συνόδευε το καρτούν, το οποίο αξιολογήθηκε ως ηθική υποστήριξη στους δράστες των επιθέσεων της 11^{ης} Σεπτεμβρίου και αποδοχής της βίας που ασκήθηκε σε βάρος των χιλιάδων πολιτών, μειώνοντας την αξιοπρέπειά τους μια και απεστάλη προς έκδοση την ημέρα των επιθέσεων, ενώ εκδόθηκε μόλις δύο μέρες μετά τα γεγονότα. Εκτός του χρόνου έκδοσης, η επιλογή ενός πολιτικά ευαίσθητου τόπου, όπως η χώρα των Βάσκων, δεν παραβλέπεται από το ΕΔΔΑ. Σύμφωνα πάντα με το Δικαστήριο, το καρτούν προκάλεσε τέτοια δημόσια αντίδραση που ήταν δυνατό να προκαλέσει βία με επιπτώσεις στην δημόσια τάξη. Επομένως, η απόφαση των εσωτερικών Δικαστηρίων της Γαλλίας κρίθηκε «συναφής και επαρκής», ενώ λαμβάνοντας υπόψη την περιορισμένης έκτασης ποινή που επεβλήθη στον δημιουργό καρτούν, θεωρήθηκε ότι τηρήθηκε η αρχή της αναλογικότητας για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού. Κατόπιν όλων όσων αναφέρθηκαν, το δικαστήριο αποφάσισε ότι δεν υπήρχε παραβίαση του άρθρου 10 της Σύμβασης όσον αφορά την ελευθερία της έκφρασης⁷⁷.

2.5 Η περίπτωση του άρθρου 11: Ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι

Όπως είναι προφανές και από τον τίτλο του, στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 11 της ΕΣΔΑ εισάγονται δύο δικαιώματα, της ελευθερίας του «συνέρχεσθαι ειρηνικώς» και της ελευθερίας του συνεταιρισμού, στο οποίο συμπεριλαμβάνεται το δικαίωμα ιδρύσεως συνδικάτων και προσχώρησης σε αυτά με σκοπό την προώθηση των

⁷⁷ ΕΔΔΑ, Leroy κ. Γαλλίας, 02.10.2008, Press Release

συμφερόντων του ατόμου. Πρόκειται για δικαιώματα που μπορούν να ασκηθούν συλλογικά χωρίς όμως να χάνουν τον ατομικό τους χαρακτήρα⁷⁸.

Το άρθρο στη δεύτερη παράγραφο εισάγει τη δυνατότητα περιορισμού του δικαιώματος σε περιπτώσεις που προβλέπονται από το νόμο και όταν αποτελούν «αναγκαία μέτρα σε μία δημοκρατική κοινωνία», μεταξύ άλλων, «για την εθνική ασφάλεια, τη δημόσια ασφάλεια, την προάσπιση της τάξης και την πρόληψη του εγκλήματος», όπου βεβαίως υπεισέρχεται και το ζήτημα καταπολέμησης της τρομοκρατίας.

Παρακάτω αναλύεται η υπόθεση των πολιτικών κομμάτων *Herri Batasuna* και *Batasuna* κατά Ισπανίας που έχει σχέση και με την αντιτρομοκρατική δράση της χώρας της Ισπανίας. Όσον αφορά τα πολιτικά κόμματα αρχικά υποστηρίζεται ότι ο σημαντικός ρόλος που διαδραματίζουν ως ενώσεις στη λειτουργία της δημοκρατίας αποτελεί στοιχείο που τα υπαγάγει στην προστατευτική λειτουργία του δικαιώματος της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι που αντλείται από το άρθρο 11 της ΕΣΔΑ, χωρίς βέβαια να αποκλείεται και η αντίρροπη προσπάθεια διασφάλισης της δημοκρατικής τάξης μέσα από τους προβλεπόμενους περιορισμούς της παραγράφου 2 του άρθρου 11⁷⁹.

2.5.1 *Υπόθεση Herri Batasuna και Batasuna κατά Ισπανίας*

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η απόφαση του ΕΔΔΑ που ελήφθη την 30-06-2009 αναφορικά με την υπόθεση διάλυσης των πολιτικών κομμάτων του “*Herri Batasuna*”, ιδρυθέν το 1986 και “*Batasuna*”, ιδρυθέν το 2001 ως διάδοχη του πρώτου, με την αιτιολόγηση της παροχής υποστήριξης σε δραστηριότητες της βάσκινης τρομοκρατικής οργάνωσης ΕΤΑ.

Οι προσφεύγοντες της συγκεκριμένης υπόθεσης⁸⁰ ήταν τα προαναφερόμενα πολιτικά κόμματα και στους ισχυρισμούς αναφέρθηκε ότι η διάλυσή τους από το Ισπανικό κράτος βασιζόνταν σε ένα θεσμικό νόμο που αφορούσε τον τρόπο λειτουργίας των πολιτικών κομμάτων, ο οποίος όμως δεν ήταν προσβάσιμος ή προβλέψιμος και εφαρμόστηκε αναδρομικά σε βάρος τους, παραβιάζοντας το δικαίωμα στην ελευθερία της

⁷⁸ Βλ. Σισιλιάνος, Λ-Α. (2017). «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ’ άρθρο. Δικαιώματα-Παραδεκτό-Δίκαιη ικανοποίηση-Εκτέλεση», 2η έκδοση, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 519

⁷⁹ *Ibid*, σελ. 530

⁸⁰ Προσφυγές υπ’ αριθ. 25803/04 και 25817/04

έκφρασης⁸¹ και το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι. Επιπρόσθετα, ανέφεραν ότι το επιβληθέν μέτρο δεν ήταν αναγκαίο για μια δημοκρατική κοινωνία καθώς επίσης και ότι ήταν δυσανάλογο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού, παραβιάζοντας την αρχή της αναλογικότητας.

Αξίζει να αναφερθεί ότι κατά την εξέταση της υπόθεσης διάλυσης των κομμάτων από τα εσωτερικά δικαστήρια της Ισπανίας, αναφέρθηκε ότι αυτά διασυνδέονταν με την Βάσκιη τρομοκρατική οργάνωση ETA μέσω προσώπων που είχαν καταδικαστεί για τρομοκρατικά αδικήματα, τα οποία εν συνεχεία συμμετείχαν στους συγκεκριμένους πολιτικούς σχηματισμούς και διέκριναν ότι το κόμμα Herri Batasuna είχε ιδρυθεί με σκοπό τον διαχωρισμό της δράσης της οργάνωσης ETA σε ένοπλο αγώνα και μαζικό αγώνα, με τη δεύτερη δραστηριότητα να ασκείται από το εν λόγω κόμμα υπό τις οδηγίες της τρομοκρατικής οργάνωσης. Επίσης, κατέδειξαν ιεραρχική σχέση μεταξύ ETA και του κόμματος Herri Batasuna και εν συνεχεία του Batasuna και EH (το συγκεκριμένο κόμμα δεν προσέφυγε στο ΕΔΔΑ) από την διαδοχή στις διάφορες θέσεις ευθύνης τους, ιδίων προσώπων⁸². Αναφέρθηκαν επίσης σε μια σειρά δράσεων των προαναφερόμενων κομμάτων που αφορούσαν την «παροχή βοήθειας και πολιτικής υποστήριξης στις ενέργειες τρομοκρατικών οργανώσεων με σκοπό την ανατροπή της συνταγματικής τάξης ή την σοβαρή αναταραχή της δημόσιας ειρήνης»⁸³.

Το ΕΔΔΑ κατά την ανάπτυξη του σκεπτικού εξέτασε κατά πόσο η διάλυση των προσφευγόντων κομμάτων αποτελούσε μια επιτακτική κοινωνική ανάγκη και εν συνεχεία εάν το μέτρο που ελήφθη ήταν ανάλογο με το νόμιμο επιδιωκόμενο σκοπό. Έτσι, βασιζόμενο σε σειρά πράξεων που προσέγγιζαν την υποστήριξη βίας ανέφερε ότι τα κόμματα είχαν ρόλο στην στρατηγική της τρομοκρατικής οργάνωσης ETA, χωρίς μάλιστα να απέρριπταν τη βία για την επίτευξη των σκοπών τους. Το Δικαστήριο εξετάζοντας τα στοιχεία που είχαν οδηγήσει στη διαμόρφωση της δικανικής κρίσης του Ανώτατου Δικαστηρίου της Ισπανίας αποφάσισε ότι τα σχέδια των προσφευγόντων δεν ήταν συμβατά μέσα στο πλαίσιο της δημοκρατικής κοινωνίας και ότι αποτελούσαν απειλή για

⁸¹ Το Δικαστήριο δεν εξέτασε ξεχωριστά την υπόθεση υπό το πρίσμα του άρθρου 10 αναφέροντας ότι δεν ήταν απαραίτητο να εξετασθεί ξεχωριστά καθώς θα υπαγόταν στα ίδια γεγονότα όπως και το άρθρο 11 της Σύμβασης.

⁸² Βλ. ΕΔΔΑ, Herri Batasuna και Batasuna κατά Ισπανίας, 30.06.2009, κυρίως τις παρ. 32-34.

⁸³ Ibid, παρ. 35.

την Ισπανική Δημοκρατία, λαμβάνοντας υπόψη και την τεταμένη πολιτική κατάσταση στη Χώρα των Βάσκων. Επομένως, αποφάσισε ότι κατά τον περιορισμό του δικαιώματος από τις κρατικές αρχές της Ισπανίας δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 11 της Σύμβασης σχετικά με την ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι, καθώς αυτό αποτελούσε μια «επιτακτική κοινωνική ανάγκη». Λαμβάνοντας υπόψη τις συγκεκριμένες παρατηρήσεις, το Δικαστήριο κατέληξε επιπλέον ότι η ποινή που επεβλήθη από τις αρχές της Ισπανίας ήταν ανάλογη με το νόμιμο επιδιωκόμενο σκοπό και μπορούσε να υπαχθεί στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 11 της Σύμβασης⁸⁴.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει στην απόφαση, το σημείο όπου αναφέρεται ότι δεν μπορεί να τύχουν προστασίας της Σύμβασης υποθέσεις κατά τις οποίες έχουν υποβληθεί μέτρα σε βάρος πολιτικών κομμάτων των οποίων οι ηγέτες υποκινούν σε βία ή έχουν πολιτική που δεν σέβεται τη δημοκρατία ή στοχεύει στην καταστροφή της και την περιφρόνηση των αναγνωρισμένων σε μια δημοκρατία δικαιωμάτων και ελευθεριών⁸⁵.

⁸⁴ Ibid, παρ. 84-93.

⁸⁵ Ibid, παρ. 79

3. Συμπερασματικά: Τελικά υπάρχει σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατά την καταπολέμηση της τρομοκρατίας;

Από την ανάλυση του άρθρου 2 και των σχετικών υποθέσεων τρομοκρατίας, διαφάνηκαν ορισμένα στοιχεία που εξετάστηκαν από το Δικαστήριο, που παρουσιάζονται ως τα «αναχώματα» της δημοκρατικής κοινωνίας απέναντι στον περιορισμό του δικαιώματος της ζωής. Αρχικά, ο περιορισμός της χρήσης βίας στην «απολύτως αναγκαία» για την επίτευξη του επιδιωκόμενου κάθε φορά σκοπού. Στοιχείο που προέκυψε από ερμηνεία του Δικαστηρίου σε υπόθεση που αναλύθηκε παραπάνω, είναι η αναφορά στο κριτήριο της «απόλυτης αναγκαιότητας» σε περιπτώσεις περιορισμού, δίνοντάς του με αυτό τον τρόπο περισσότερη σημασία έναντι των περιορισμών που προβλέπονται για τα δικαιώματα των άρθρων 8 έως 11 της ΕΣΔΑ και κλιμακώνοντας το επίπεδο προστασίας του δικαιώματος στη ζωή. Επίσης, η ανάγκη για ύπαρξη σαφούς πλαισίου, νομοθετικού αλλά και διοικητικού, σχετικά με τα επιτρεπτά όρια βίας, αποτελεί τροχοπέδη σε ενδεχόμενο ανεξέλεγκτης βίας. Ακόμη, είναι απαραίτητη η εκπαίδευση του προσωπικού των κρατικών αρχών που καλούνται κατά την εκτέλεση του καθήκοντος να κάνουν χρήση βίας, η οποία θα πλαισιώνει την γνώση και θα ενισχύει την κρίση για την επιλογή του προσφορότερου μέσου. Απαιτείται, τέλος, σωστός σχεδιασμός της επιχειρησιακής δράσης έτσι ώστε η καταφυγή στην χρήση βίας να είναι η ύστατη επιλογή, διασφαλίζοντας έτσι ακόμα περισσότερο την ανθρώπινη ζωή. Τα ανωτέρω συνδυάζονται και με τη διαδικαστική θετική υποχρέωση του κράτους σε περίπτωση που θίγεται το δικαίωμα της ζωής, ακόμα και στην περίπτωση διακινδύνευσής του, για διενέργεια αποτελεσματικής έρευνας προκειμένου διαφωτισθούν όλες οι πτυχές που οδήγησαν στον περιορισμό του δικαιώματος της ζωής⁸⁶. Επομένως οι παράμετροι που τίθενται κατά την αντιτρομοκρατική δράση των οργάνων του κράτους, οι οποίες αναδείχθηκαν από το Δικαστήριο και στις υποθέσεις καταπολέμησης τρομοκρατίας, είναι ιδιαίτερος αυστηροί καταδεικνύοντας την αξία της ανθρώπινης ζωής ως το υπέρτατο αγαθό.

Εν συνεχεία, η ανάλυση των υποθέσεων του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, καταδεικνύει πως η απόλυτη απαγόρευση οποιασδήποτε εξαίρεσης από τις διατάξεις του άρθρου 3

⁸⁶ Βλ. Μαγγανάς, Α., Χρυσανθάκης, Χ., Βανδώρος, Δ., Καρατζάς, Λ., (2011), Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία και Ερμηνευτικά Σχόλια, 3^η έκδοση, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 16-17

βρίσκει έρεισμα στο επίκεντρο των δημοκρατικών κοινωνιών, διαχωρίζοντάς το από ένα απολυταρχικό καθεστώς. Ως εκ τούτου, καθίσταται εκ προοιμίου κατανοητό ότι ο αγώνας κατά της τρομοκρατίας δεν μπορεί να αποτελεί εξαίρεση σε οποιαδήποτε πολιτική που θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο το απορρέον από άρθρο 3 δικαίωμα. Επιπλέον, στο όνομα του αγώνα κατά της τρομοκρατίας δεν μπορεί να λαμβάνεται το οποιοδήποτε μέτρο κρίνεται απαραίτητο⁸⁷. Στις δύο από τις υποθέσεις που αναλύθηκαν παραπάνω παρατηρήθηκε ότι ακόμα και λόγοι δημοσίου συμφέροντος – κίνδυνος τρομοκρατικής δράσης - οι οποίοι μπορεί να «υπαγορεύουν» την απέλαση τρομοκρατών από το έδαφος συμβαλλόμενου κράτους, δεν «υπερισχύουν» έναντι του ενδεχομένου τα άτομα αυτά να υποστούν απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση και βασανιστήρια στις χώρες υποδοχής δείχνοντας τη δυναμική του δικαιώματος που προβλέπεται από το άρθρο αυτό. Υποστηρίζεται ότι η νομολογία του άρθρου 3 προσφέρει την εξισσορόπηση ανάμεσα στην προσπάθεια των κρατών για επίτευξη ενός επίπεδου ασφάλειας και την ταυτόχρονη ανάγκη να είναι διασφαλισμένα τα δικαιώματα του ανθρώπου⁸⁸, ανεξάρτητα από το γεγονός εάν έχουμε να κάνουμε με επικίνδυνους τρομοκράτες, όπως τονίσθηκε και στις ελληνικές υποθέσεις που αφορούσαν μέλη της τρομοκρατικής οργάνωσης «17 Νοέμβρη». Σε αυτές αναδεικνύεται με τον πλέον εμφανή τρόπο ότι τα κράτη πρέπει αδιάκοπα να μεριμνούν για τη διαφύλαξη της αξιοπρέπειας του ανθρώπου ακόμα και όταν αφορά τρομοκράτες, οι οποίοι στο προηγούμενο της ζωής τους και μέσα από τις πράξεις τους, δεν έδειξαν κανένα σεβασμό σε δικαιώματα, έχοντας απαξιώσει πλήρως την ανθρώπινη ζωή.

Όσον αφορά το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία του ατόμου θεωρείται ότι αυτό αποτελεί τη βάση και για άλλα σημαντικά δικαιώματα όπως του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, του συνέρχεσθαι κ.λπ. και ως εκ τούτου λαμβάνεται ως ένα από τα σημαντικότερα. Τούτο διακρίνεται και από τις εξαντλητικά αναφερόμενες παραμέτρους που τίθενται στο άρθρο 5 διαμορφώνοντας τις δικλίδες προστασίας του δικαιώματος⁸⁹. Με την απόφαση στην υπόθεση «Α. και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου», καταδείχθηκε ότι ακόμα και σε περιπτώσεις υπόπτων τρομοκρατίας, όπου ένα κράτος επικαλείται κατάσταση ανάγκης προκειμένου να

⁸⁷ ΕΔΔΑ, Klass κ.ά. κ. Γερμανίας, 06.09.1978, παρ. 49

⁸⁸ Βλ. Σισιλιάνος, Λ-Α. (2017). «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο. Δικαιώματα-Παραδεκτό-Δίκαιη ικανοποίηση-Εκτέλεση», 2η έκδοση, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 151

⁸⁹ Ibid, σελ. 223

περιορίσει το δικαίωμα της προσωπικής ελευθερίας του ανθρώπου για επίτευξη ενός επιδιωκόμενου σκοπού, η νομιμότητα της κράτησης και το ενδεχόμενο αυθαιρεσίας, επανεξετάζονται υπό το ίδιο πρίσμα όπως σε κάθε άλλη περίπτωση. Επιπρόσθετα, το Δικαστήριο τονίζει ότι ακόμα και εάν λόγοι εθνικής ασφάλειας, όπως εν προκειμένω της τρομοκρατίας, μπορεί να υπαγορεύουν την φειδωλή αποκάλυψη στοιχείων μιας υπόθεσης, αυτό δεν πρέπει να στερεί από το άτομο, ακόμα και εάν είναι ύποπτος τρομοκρατίας τη δυνατότητα να αντικρούσει τους σε βάρος του ισχυρισμούς. Μέσα από την απόφαση, το Δικαστήριο κατ' ουσίαν κρίνει εμμέσως την αντιτρομοκρατική νομοθεσία του Ηνωμένου Βασιλείου, η οποία παρά το γεγονός ότι επιβάλλεται από τις έκτακτες συνθήκες που επικρατούσαν εκείνη την περίοδο υπό την απειλή της διεθνούς τρομοκρατίας, δεν μπορεί να λειτουργεί ανεπηρέαστη από τα βασικά δικαιώματα που προβλέπονται στο άρθρο 5 της Σύμβασης.

Σχετικά με το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης και την προστασία του, στην υπόθεση «Leroy κατά Γαλλίας», αναφορικά με ενδεχόμενη παραβίαση του από τις Γαλλικές Αρχές, το Δικαστήριο εξέτασε αρχικά κατά πόσο είναι συμβατή η πράξη με την προστασία του δικαιώματος που αντλείται από το άρθρο 10 της Σύμβασης. Αφού τη σύγκρινε με περιπτώσεις ρητορικής μίσους, την διαφοροποίησε από αυτές, εντάσσοντάς την τελικά στο πλαίσιο προστασίας του άρθρου 10. Η εξέταση περαιτέρω των περιστάσεων υπό τις οποίες έλαβε χώρα ο περιορισμός του δικαιώματος οδήγησαν το σκεπτικό του ΕΔΔΑ στην αναγνώριση κάποιων σημείων που μπορεί να αποτελέσουν κίνδυνο για τη κοινωνική ειρήνη και ως εκ τούτου καθιστούν δικαιολογημένο τον περιορισμό του δικαιώματος⁹⁰. Τοποθετώντας την πράξη τόσο χρονικά όσο και χωρικά, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο περιορισμός του δικαιώματος μέσα από την ήπια μορφή καταδίκη του προσφεύγοντος από τα Γαλλικά Δικαστήρια δεν αποτελεί παραβίαση του άρθρου 10 της Σύμβασης κρίνοντας τη δράση των κρατικών αρχών σε σχέση με τα πραγματικά περιστατικά ως «συναφή και επαρκή», μέσα στο πλαίσιο της αρχής της αναλογικότητας. Αξίζει να σημειωθεί ότι γενικά θεωρείται ασύμβατη με το άρθρο 10, κατασταλτική πρακτική ή Νόμος που περιβάλλεται από γενικότητες με απώτερο σκοπό να οδηγήσει σε καταδίκη άτομα για εξύμνηση τρομοκρατίας. Τέτοια περίπτωση θεωρείται παραδείγματος χάριν ο αντιτρομοκρατικός Νόμος του 2006 του Ηνωμένου Βασιλείου, όπου προκειμένου για την καταδίκη για εξύμνηση τρομοκρατίας δεν απαιτείται

⁹⁰ Ibid, σελ. 517

εξέταση του ζητήματος του δόλου του εκδότη δημιουργού, αλλά ούτε και του ζητήματος εάν όντως υποκινεί σε τρομοκρατία η πράξη αυτή. Επιπλέον, το Δικαστήριο έχει θεωρήσει σε υποθέσεις που αφορούν την Τουρκία, σχετικές καταδίκες ασύμβατες με το άρθρο 10, λόγω μη ύπαρξης αιτιώδους συνάφειας της έκφρασης με τη βία⁹¹.

Αναφορικά με την εξέταση υποθέσεων υπό το πρίσμα του άρθρου 11 της Σύμβασης υπάρχει η πεποίθηση ότι η διάλυση ενός πολιτικού κόμματος δεν μπορεί να απαγορευθεί σε μία δημοκρατική κοινωνία, ακόμα κι εάν αμφισβητείται η δημοκρατία, εφόσον βέβαια ο σκοπός και τα μέσα τους είναι σύμφωνα με τις δημοκρατικές αρχές⁹². Τα κόμματα είναι συνδεδεμένα με την πολυφωνία στη δημοκρατία αντιπροσωπεύοντας την οργανωμένη έκφραση διαφορετικών απόψεων, τη βάση του πολιτικού διαλόγου και την ανάπτυξη της δημοκρατικής κοινωνίας. Εντούτοις, όπως γίνεται κατανοητό και από την υπόθεση «Herri Batasuna και Batasuna κατά Ισπανίας», από τη στιγμή που οι σκοποί ενός πολιτικού κόμματος φαίνεται ότι σχετίζονται με υποκίνηση και υποστήριξη βίας, πολλώ δε μάλλον όταν διαπιστωμένα συνδέεται με κάποια έκφανση της τρομοκρατικής δράσης, όπως εν προκειμένω, απορρίπτοντας έτσι δημοκρατικές αρχές, ο περιορισμός του δικαιώματος της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι βρίσκει έρεισμα και θεωρείται εύλογος και νόμιμος.

Όπως παρατηρήθηκε η τρομοκρατία φέρνει αναγκαστικά στο προσκήνιο το ζήτημα περιορισμού των δικαιωμάτων για χάρη της ασφάλειας, με τα δικαιώματα της ζωής, της απαγόρευσης των βασανιστηρίων και το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια να είναι προφανώς τα πρώτα που μπορεί να απασχολήσουν. Εντούτοις, παρατηρήσαμε ότι η ένταση του αγώνα κατά της τρομοκρατίας, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από Νόμους και κατασταλτατικές πρακτικές, δημιουργεί ζητήματα περιορισμού δικαιωμάτων και για δικαιώματα όπως της ελευθερίας της έκφρασης και της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι που δεν είναι τόσο προφανή ως ανακύπτοντα ζητήματα.

Παρατηρείται ότι ο περιορισμός δικαιώματος κατά τι περιπτώσεις τρομοκρατίας που αναφέρθηκαν δεν θεωρείται εκ προοιμίου ασύμβατος με την ΕΣΔΑ. Σε όλες τις περιπτώσεις είναι κεφαλαιώδους σημασίας η αρχή της αναλογικότητας, αποτελώντας το «εργαλείο» του Δικαστηρίου για την εξαγωγή δικανικής κρίσης η οποία θα είναι

⁹¹Βλ. Sharland, A. (2009) Focus on Article 10 of the ECHR, Judicial Review, 14:1, σελ. 71

⁹² Βλ. Σισιλιάνος, Λ-Α. (2017). «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο. Δικαιώματα-Παραδεκτό-Δίκαιη ικανοποίηση-Εκτέλεση», 2η έκδοση, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 534

επικαιροποιημένη και σύμφωνη με τις επιταγές της σύγχρονης δημοκρατικής κοινωνίας. Ένα ακόμη κομβικό στοιχείο εξέτασης που αναζητείται σε όλες τις υποθέσεις προκειμένου το δικαστήριο να διαμορφώσει κρίση είναι το ζήτημα των υφιστάμενων συνθηκών κατά την περίοδο που διαδραματίζονται τα γεγονότα, μέσω του οποίου προσπαθεί να διακρίνει τη λογική και την τυχόν αναγκαιότητα περιορισμού του δικαιώματος.

Επίλογος

Η τρομοκρατία ως φαινόμενο αποτελεί μια διαχρονική απειλή για τα ευρωπαϊκά κράτη, τα οποία στο αγώνα για την καταπολέμησή της μπορεί να λάβουν μέτρα που θίγουν δικαιώματα προστατευόμενα από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ο περιορισμός αυτών σε κάποιες περιπτώσεις έχει κριθεί ως συμβατός με τα προβλεπόμενα στη Σύμβαση. Εντούτοις, έχουν υπάρξει και περιπτώσεις αντιτρομοκρατικής δράσης, όπως άλλωστε διαφάνηκε και από την ανάλυση που προηγήθηκε, στις οποίες τα κράτη χρησιμοποιώντας πάντα ως πρόταγμα την ανάγκη καταστολής ή συρρίκνωσης του φαινομένου της τρομοκρατίας για την επίτευξη του επιθυμητού επιπέδου ασφάλειας, «υπερέβησαν τα εσκαμμένα».

Όταν ανακύπτουν σχετικές προσφυγές, τα περιστατικά τρομοκρατίας και οι πολιτικές αντιμετώπισής της εξετάζονται από το Δικαστήριο υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ, που αποτελεί τον θεματοφύλακα των θεμελιωδών δικαιωμάτων, με απώτερο σκοπό την επίτευξη της ισορροπίας μεταξύ της ασφάλειας και της διαφύλαξης των δικαιωμάτων και των ελευθεριών. Κοινωνοί των δικαιωμάτων αυτών είναι όλοι οι άνθρωποι, ανεξαρτήτως προηγηθείσας συμπεριφοράς ή πράξεων. Από την ανάλυση της νομολογίας που παρατέθηκε προηγουμένως καθίσταται εμφανές ότι το Δικαστήριο κατά την εξέταση ζητημάτων παραβίασης δικαιωμάτων από κράτη, λειτουργεί ανεπηρέαστο από «τίτλους τρομοκρατίας».

Επιρόσθετα, από τα δικαιώματα που εξετάστηκαν, γίνεται σαφές ότι η σειρά τοποθέτησης των άρθρων της ΕΣΔΑ δεν είναι τυχαία. Ο τρόπος διερεύνησης των υποθέσεων από το Δικαστήριο καταδεικνύει ότι ο περιορισμός του δικαιώματος στη ζωή εν ονόματι της καταπολέμησης της τρομοκρατίας μπαίνει σε αυστηρότερο έλεγχο και διαφοροποιείται σαφώς από τις περιπτώσεις των άρθρων 10 και 11 όπως άλλωστε έχει τονισθεί και από τη νομολογία. Στην κορυφή της «πυραμίδας προστασίας» διεκδικεί θέση και το «απόλυτο δικαίωμα» του άρθρου 3 για την απαγόρευση των βασανιστηρίων. Αυτό είναι εύλογο καθώς οι αξίες που προστατεύονται με αυτή τη διάταξη είναι τεράστιας σημασίας για μια δημοκρατική κοινωνία και θεωρούνται απόλυτες, μη αφήνοντας οποιοδήποτε περιθώριο σύγκρισης με τις κοινωνικές αξίες που προβλέπονται στα άρθρα 10 και 11 της Σύμβασης, η οποία σε περίπτωση που συνέβαινε θα υπονόμευε την αξία του

ανθρώπου⁹³. Αναφορικά με το άρθρο 5, η δυναμική με την οποία παρουσιάστηκε στην υπόθεση «Α. και λοιποί κατά Ηνωμένου Βασιλείου», όπου ασκεί κατ' ουσίαν κριτική σε αντιτρομοκρατική νομοθεσία, το διαχωρίζει από τα δικαιώματα των άρθρων 10 και 11 της Σύμβασης. Αυτό άλλωστε επιρρωνύεται και από τις περιοριστικώς αναφερόμενες δυνατότητες συρρίκνωσης του δικαιώματος. Εντούτοις, αναφορικά με τον αγώνα κατά τις τρομοκρατίας, οι δυνατότητες παρέκκλισης σύμφωνα με το άρθρο 15 της ΕΣΔΑ, που δίνονται για το δικαίωμα του άρθρου 5, εν αντιθέσει με το δικαίωμα στη ζωή και της απαγόρευσης βασανιστηρίων, καταδεικνύουν ότι υπολείπεται έναντι αυτών στην «κλίμακα προστασίας».

Γενικότερα, σε όλες τις υποθέσεις τρομοκρατίας που εξετάστηκαν στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, παρατηρήθηκε η πρακτική εξονυχιστικής εξέτασης των πραγματικών περιστατικών και όλων των συνθηκών υπό τις οποίες λαμβάνουν χώρα οι αντιτρομοκρατικές πολιτικές, ενώ επίσης εξετάζεται η εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας που αποτελεί το γνώμονα ορθού περιορισμού των δικαιωμάτων. Αυτή η ενδελεχής εξέταση των πραγματικών περιστατικών διασφαλίζει και την ομαλή συνύπαρξη του αγώνα κατά της τρομοκρατίας και των δικαιωμάτων του ανθρώπου, διαμορφώνοντας τα «αναχώματα» προστασίας για τη Δημοκρατία.

⁹³ Βλ. Ματθία, Σ., Κτιστάκι, Γ., Σταυρίτη, Λ., Στεφανάκη, Κ., (2006), «Η προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην Ευρώπη. Με βάση τη Νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρώπης», Αθήνα: Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, σελ. 30-31

Βιβλιογραφία

Μονογραφίες-Συλλογικοί Τόμοι-Άρθρα

Ελληνόγλωσση

Μαγγανάς, Α., Χρυσανθάκης, Χ., Βανδώρος, Δ., Καρατζάς, Λ., (2011), Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία και Ερμηνευτικά Σχόλια, 3^η έκδοση, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη

Μανιτάκης, Α. Τάκης, Α., (2004), «Τρομοκρατία και Δικαιώματα. Από την Ασφάλεια του Κράτους στην Ανασφάλεια Δικαίου», Αθήνα: Σαββάλας

Ματθία, Σ., Κτιστάκι, Γ., Σταυρίτη, Λ., Στεφανάκη, Κ., (2006), «Η προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην Ευρώπη. Με βάση τη Νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρώπης», Αθήνα: Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών

Μπόση, Μ., (1996), «Ελλάδα και Τρομοκρατία. Εθνικές και Διεθνείς Διαστάσεις», Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα

Σισιλιάνος, Λ-Α., (2017), «Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο. Δικαιώματα-Παραδεκτό-Δίκαιη ικανοποίηση-Εκτέλεση», 2η έκδοση, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη

Χρυσανθάκης, Χ., (2007), «Μεταξύ ζωής και θανάτου. Το δικαίωμα στη ζωή υπό το φως της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας

Ξενόγλωσση

Abbasi, I., Khatwani, M. K., (2014), “An Overview of the Political Theories of Terrorism”, Journal of Humanities And Social Science, vol: 19, Issue: 8, Ver: v

Fenwick, H., (2008), “Proactive counter-terrorist strategies in conflict with human rights”, International Review of Law Computers & Technology, 22:3

Ganor, B., (2002), “Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist another Man's Freedom Fighter?”, Police Practice and Research, 3:4

- Hedigan, J.**, (2004), “The European Convention on Human Rights and Counter-Terrorism”, *Fordham International Law Journal*, Vol. 28, έκδοση 2, άρθρο 5
- Macfarlane, L.**, (1992), “Human rights and the fight against terrorism in Northern Ireland”, *Terrorism and Political Violence*, 4:1
- Özdamar, Ö.**, (2008), “Theorizing Terrorist Behavior: Major Approaches and Their Characteristics”, *Defence Against Terrorism Review*, Vol. 1, No. 2
- Sharland, A.**, (2009), “Focus on Article 10 of the ECHR, *Judicial Review*, 14:1
- Wardlaw, G.**, (1989), “Political Terrorism. Theory, tactics, and counter measures”, δεύτερη έκδοση, Cambridge University Press
- Weekes, R.**, (2005), Focus on ECHR, Article 2, *Judicial Review*, 10:1
- Wendell Phillips**, “Speech Before the Massachusetts Antislavery Society (1852)”, in *THE DICTIONARY OF QUOTATIONS* (Bergen Evans ed., 1968)

Πρωτογενείς πηγές

Αποφάσεις και έγγραφα Διεθνών Οργανισμών

Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (22-06-2002), «ΑΠΟΦΑΣΗ-ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ της 13ης Ιουνίου 2002 για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας», Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

Επιτροπή Υπουργών Συμβουλίου της Ευρώπης, (11-07-2002), Guidelines on human rights and the fight against terrorism, 804^η Συνάντηση

Συμβούλιο της Ευρώπης, (16-05-2005), (CETS 196) Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism, Βαρσοβία

Γενική Συνέλευση Ο.Η.Ε., (20-09-2006), A/RES/60/288, The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy

Συμβούλιο της Ευρώπης, (22-10-2015), (CETS 217) Additional Protocol to the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism, Ρίγα

Αποφάσεις του ΕΔΔΑ

ΕΔΔΑ, Α. κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου, (Ευρεία Σύνθεση), 19.02.2009

ΕΔΔΑ, Brogan κ.ά. κ. Ηνωμένου Βασιλείου (Ολομέλεια), 29.11.1988
ΕΔΔΑ, Chahal κ. Ηνωμένου Βασιλείου, 11.11.1996
ΕΔΔΑ, Chamaïev κ.ά. κ. Γεωργίας και Ρωσίας, 12.04.2005
ΕΔΔΑ, Chraïdi κ. Γερμανίας, 26.10.2006
ΕΔΔΑ, Finogenov κ.α. κ. Ρωσίας, 20.12.2011
ΕΔΔΑ, Fox, Campbell και Hartley κ. Ηνωμένου Βασιλείου, 30.08.1990
ΕΔΔΑ, Herri Batasuna και Batasuna κατά Ισπανίας, 30.06.2009
ΕΔΔΑ, Iliya Petrov κ. Βουλγαρίας, 24.04.2012
ΕΔΔΑ, Kelly και λοιποί κ. Ηνωμένου Βασιλείου, 04-05-2001
ΕΔΔΑ, Kerimova κ.α. κατά Ρωσίας, 03.05.2011
ΕΔΔΑ, Klass κ.ά. κ. Γερμανίας, 06.09.1978
ΕΔΔΑ, Leroy κ. Γαλλίας, 02.10.2008, Press Release
ΕΔΔΑ, M.G. κ. Βουλγαρίας, 25.03.2014
ΕΔΔΑ, McCann κ. Ηνωμένου Βασιλείου (Ευρεία Σύνθεση), 27.09.1995
ΕΔΔΑ, R.K. κ. Γαλλίας, 09.07.2015
ΕΔΔΑ, Saadi κ. Ιταλίας, 28.02.2008
ΕΔΔΑ, Yalcinkaya κ.ά. κ. Τουρκίας, 01.10.2013
ΕΔΔΑ, Ξηρός κ. Ελλάδα, 09-09-2010
ΕΔΔΑ, Σερίφης κ. Ελλάδα, 02.11.2006

Διαδίκτυο

<https://hudoc.echr.coe.int>

<http://www.tovima.gr/2017/05/27/society/eyrwpaiiko-dikastirio-dikaiwmatwn-toy-anthrwpon-se-epifylaki-gia-tromokratia-kai-metanastes/> (τελευταία πρόσβαση 02-09-2018)